Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 180 (13180) | 1986 чылдың август 1, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 кепеек

ПАРТИЯ АКТИВИНИҢ ХУРАЛЫ

ХАБАРОВСК. Июль 31. (СЭТА). Бөгүн маңаа партияның Хабаровск край организациязының активиниң чөвүлел хуралы болган.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев чөвүлел хуралга делгереңгей түрде чугаалаан. (Чугааны пардалгага чырыдар).

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ ХАБАРОВСКИДЕН ЧОРУПКАНЫ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев июль 31-де Хабаровскиден Москваже чорупкан.

Аэродромга опу СЭКП Хабаровск крайкомунуң бирги секретары А. К. Черный, крайкүүскомнуң даргазы Н. Н. Данилюк, партия крайкомунуң бюрозунуң кежигүннери үдээн.

(СЭТА).

ТУРГУСТУНГАН АЙТЫРЫГЛАРНЫ ШИИТПИРЛЭЭР ҮЕНИ КЫЗЫРАР

М. С. Горбачевтуң Хабаровск крайда чоруп турары

Хабаровск. Июль 30. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң совет Ыраккы Чөөн чүкте чоруп турары уламчылап турар. Чурттуң бо чугула кезээнде амыдыралдың чугула айтыглары кичээнгейниң төвүнде турып турар болгаш экономиканың, әртемнің, культураның Бүгү-эвилел хөгжүлдезинге ооң дыка улуг үлүгү киирип болур аргалыын көрүп турар.

Бо әртен М. С. Горбачев Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында өлген Ыраккы Чөөн чүктүң дайынчыларыга тураскаатқан тураскаал чаңыга Хабаровскиниң чурттакчылары-биле ужурашкан. Амурнуң бедик эриинің кырында мөңге оттуң чалбыжы-биле чырыдып каан гранитте чээрби муң хирес аттар бижиттинген. М. С. Горбачев ол монументиниң дөзүнге боодал чечек салган.

Беседада аңгы-аңгы профессияның, салгалдарның, амыдыралчы дуржулганың кижилери киржип турарлар. Чугаа кижи бүрүзүн дүвүредип чоруур чүүлдер дугайында болуп турар.

— Бо ханы уткалыг улуг монумент меңээ дыка хөйнү чугаалады — деп, М. С. Горбачев чугаалаан. — Бо Ада-чурттун камгалап чораан кижилерге төлептиг тураскаал-дыр, а кол-ла чүве, бо дашта оя сиилбин турган бижин каан маадырларның аттары мөңгези-биле артар-дыр. Шак ындыг өлүм-чидим-биле чаалап алган тайбың-ның үнезиннин дугайын олар сагындырып тур-дыр. Бистің политикавыс — иштики-даа, даштыкы-даа — ол дээрге шынның политиказы, чүге дээрге ол —тайбың-ның политиказы.

Бир эвес тайбың турар болза, бүгү-ле чүвени кылып алыр бис, курлавырлар бисте бар болгай. Бистің чонувус әртем-билигли, кадрларывыс өки, әртемнив улуг. Бисти чүү чүве суларатқан ийик. Ол дээрге, сөөлгү чылдарда, 10—15 чыл бурунгаар кылыпкан частыгларывыс — сагылга-чурумну, корум-чурумну, негелдели чоруувусту кошкатканывыс бисти суларатқан. Социализмни тургузуп алырына биске демир дег сагылга-чурум керек деп өөстер В. И. Ленинге хамаржыр ышкажыгай. Ынчангаш ажылчын кижи, бирги эвлегде, ындыг сагылга-чурумга соңуургалы улуг болур ужурлуг. Ынчангаш корум-чурумну хандырып алыр болзувусса, бистер шуптувус бир дембиле ажылдаар апаар бис. Бистің амгы хүнерниктиң негелдези ол-дур.

Үнер: Бистер шупту чогумна ындыг корум-чурум дээш туржуп тур бис, Михаил Сергеевич.

Чугаа аңгы-аңгы чүүлдер дугайында, чамдыкта харыы чидиг айтыглар дугайында болуп турган: чуртталга шелдерин шын хуваарының, ыраккы чөөн чүкчүлерин пенсия-биле хандырарының дугайында, уруглар чеминиң байдалының, уруглар хевирин дугайында.

— Дыка хөй айтыгларны шиитпирлээрде ооң экономиктиг ажыын болаар херек — деп, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары айткан. — Чижээ, теплицалар тудуун калбартыр дээн ышкаш аан. Хереглекчилер кооперациязы хөй чүүлдү кылып болур. Ол бүгү чурттун чер болганда бар болганда продукция садын алыры-биле эң-не ырак-ырак районнарны хаара тудуп ап болур. Бо системаны саадал чок экижидер херек. Дужүдүн бөле эжип алгаш, хаван фермаларына, а чамдыкта бок төгер черлерже чажыттар ындыг садтар биске моон соңгаар турбазын.

Ынчалза-даа ындыг чүве турбазын дээр болзувусса, кайы-бир участокту харыылан турар кижилерден бис шынгыы айтыр ужурлуг бис, хоойлуну сагыырын олардан шиитпирлиг негээр апаар бис. Биске ийи хоойлу, ийи сагылга-чурум турбас ужурлуг. Олар шупту кижиге чаңгыс аай болур.

Оон соонда СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары хоорайның төп шөлүнде В. И. Ленинге тураскаалга чечектер салган.

Аңаа чыылган хабаровчуларга чүве чугаалап турган. М. С. Горбачев мынча дээн: меңээ дээрге бо кончуг чугула болгаш ужур-дузазы улуг чорук болган дээрзин билип тур боор силер деп идегеп тур мен. Эки бодалдар-даа эңмежок болду. Байдалды силерниң үнелеп турарыңарны ыңнаксан тур мен.

Хабаровчуларның бирээзи: Мен бо хоорайга өстүм. Хабаровск дендии-ле өскерилген. Моон кайнаар-даа чорбас мен, чүге дээрге, мээң бүгү өг-бүлем, мээң дазылым мында, уругларым, уругларымның уруглары база. Бистің мында кылыр, шиитпирлээр айтыглар четчир. Оларны шиитпирлээр херек.

Үнер: Ам эки чүүлдер дыка хөй кылдынып турар. Кончут хөй.

М. С. Горбачев: Мен мынчаар чугаалаар бодалдыг мен. Силер та чөпшээрежир, та чөпшээрешпес силер. Чогумка ам, мээң маңаа чоруп турарымның хуусазы төнер чоокшулап турар болганда, Ыраккы Чөөн чүк дугайында шын бодалдарны тургузуп алыры меңээ херек боор турар. Бүгү-ле чүвени түнээр болгаш деннеи көөр бодалдыг мен. Көрүп тур мен — хөйнү кылган-дыр. Бирги сөзүм — маңаа хөйнү кылган кижилерге өөрүп четтириишкиниң сөзү. Чер болганда кайгамчык улуг тудутлар, кайгамчык улуг чаартылалар болганын Приморьеге, Амурда-Комсомольскиге, Находкага чораан көрдүм. Хөй-ле чүве кылдынын турар-дыр.

Дүрген хөгжүүрүн күзеп турарывыс, чурттун экономиказынга улуг үлүг-хуузун киирер ужурлуг бо черде айтыглар, ылаңгыя социал айтыглар өске черлерден-даа хөй боор турар ышкаш.

Үнер: Шын-дыр, шын-дыр! Бис база каттыжып тур бис!

М. С. Горбачев: Боттарын эллери бис деп медереп билир херек. Чүве бүрүзүн ажык-чарлыг, солуннарны дамчыштыр, дорт чугаалаар херек. Оон башка бо чалгыга бүгү-ле чүвени бактаар дээн хоозун чугаалыг кижилер тыптып кээп болур. Ону база көөр херек. Шын, чөп, шелээн дижип турары— эки болбайн аан. Аңаа байыр чедирер херек.

Үнер: Эң-не кол чүве ол болгай.

М. С. Горбачев: Бот-бодуун кижизиг, эш-хуу өзү-биле хүндүткелдиг көөр херек. Ол дээрге, чүгле эвилеңазы чүгле эки сөстер чугаалаар дээнин ол эвес-ле болгай. Чок. Амыдыралда ышкаш кылыр херек. Кижи чазыпса — эдер. Минкин турза — деткиир. Багай чүве кылып қагза — туружуңга тургузуп каар херек. Бир эвес кеминг херектиң орууниче кирип, буруулуг чүве кылып каар болза — хоойлу-дүрүмнү ажыглаар.

Кижи эки ажылдап ап турар болза, эжин буруудаткан хереэ чок. Бир эвес мартеңге ажылдап турган ажылдап алган болза, бир эвес ол эки металлург азы балыкчы болза, ону буруудатпас. Ону күш-ажылы-биле чедип алган-дыр. Ажылдавас, а ол хиреэнде чаагай кежик четтирип турар ындыг кижилер-биле демисежир херек. Ужурун толарадыр: че, бо бүгүнү кайынын ап турар сен, оон үндезинин биске көргүс! деп айтырар апаар.

Бодунун ниитилелин чон эргелеп башкарар ужурлуг. Күш-ажылчы коллективтерин дамчыштыр, бажыңнар комитеттерин дамчыштыр, Советтерни дамчыштыр, профэвилеллерни дамчыштыр башкарар ужурлуг. Ол дугайын дидим чугаалаар, айтырыгны дидим тургузар херек.

Үнер: Михаил Сергеевич, силерге бүзүреп тур бис! Партияга, оон угланышкынынга бүзүреп тур биё!

М. С. Горбачев: А бис силерге бүзүреп тур бис. Каталап тур мен, ынчалзажок бистин улузувустуң дугайында чаагай өөстерни чугаалаар дээнде, чүс, муң-даа каталап болур — бодуунуң чуртунга берлиннген, шыдамык, бөдүүн өске ындыг улустуң билбес мен.

Үнер: Михаил Сергеевич, ындыг саналы бар: удуртур ажылдарга мерген баштыг болгаш чаагай өөскилдиг кижилерни түс-түс черлерге шилип алгаш, деңшидер болза, эки хире-дир. Олар кижилерже чаагай өөскили-биле сиинкини дээш аан. Ындыг таварылгада бүгү чүве тааржып болгу дег.

М. С. Горбачев: Силерниң-биле, ылаңгыя ындыг байдалга чөпшээрежип тур мен. Кажан кижини удуртур албан-дужаалга деңшидип турар үеде дүрүм болур чүве болза, ону эки билир кижилерге барган: бо эштиң районнуң азы хоорайның удуртур ажылынга деңшидер деп тур бис. Аңаа бүзүреп болур бе, ындыг деп болай-дыр силер? деп айтырар херек. Кижилер-биле хөй катап сүмележир херек.

Үнер: Шын-дыр, шын-дыр! **М. С. Горбачев:** Ынчаарда частыгылар эвээжээр.

Хүндүс М. С. Горбачев Хабаровскиниң хоорай кыдыының зоназында «Краснореченский» совхозка чораан.

Чер бүрүзүнде интенсивтиг будурулгаан чорудун болурун бо ажыл-агыйның дуржулгазы база катап көргүскен. Энне чугула чүве болза, күш-ажылды организастаарының болгаш ажыл төлевириниң эки аргаларын тып алыры, ол черниң байдалынга таарышкан технологияны шилип алыры. Бо чылын ук совхоз саар инек бүрүзүнден-не 3,8 муң килограмм сүттү саан алырын планнап турар.

М. С. Горбачев суурнуң чурттакчыларының күш-ажылы болгаш амыдыралы-биле, совхозтуң экономиказы-биле, муссонныг климат үезинде ногаалар өстүрериниң интенсивтиг технологиязы, мал чемн белеткээринин механизастаашкыны-биле, белен продукцияны сайгарып турар кижилер-биле тодаргай таныжып, сонуургаан.

Ногаа өстүрүкчүзү В. Покотыло, совхоз директору Л. Мазлин, ногаажылар бригадири Г. Мухина, районнуң агроүлетпүр даргазы Ю. Котельников олар агаар-бойдустуң берге байдалының үезинде көдээ ажыл-агый продукциязының туруштуг өзүлдезин болдуруп турар, ажылхереги организастаарының ыдыг чаа аргаларының дугайын чугаалап бергеннер.

М. С. Горбачев совхозтуң ажылчыннарынга чүве чугаалааш, агроүлетпүр комплекзинин талазы-биле шиитпирлерни херек кырында канчаар күүседип турарын сонуургаан. Ам, силерге калбак эргелерни берген. Моон соңгаар ындыг эргелер дилевейн көрүнер деп, ол чугаалаан.

Үнер: Чок, ам дээрезинде четчир. Бар үүлдерни ажыглап өөренип алыр херек.

М. С. Горбачев: Бүгү-ле чүве ындыг-ла белен эвес болган. Эрге дилеп алыры берге, а оларны ажыглаары оон-даа берге. Чижээ, силер өстүрүп алган ногаалларыңны 30 хуузун рынокторга садар эргенерни ажыглап турар силер бе? Ам чугула чүве болза, будурүп алган чүвени үрепбудап, чидирбези. Хабаровскиге турумда ногаалар-биле хандырылганы экижидер дугайында айтырыгны салып турду. Бо айтырыгны шиитпирлээринге силер чүү кылып боор-дур силер, көрүп көрүңер. Ногаалар өстүрер теплицаларны совхоз бүрүзүнге үүге тудуп болбазыл?

Үнер: Садыгларарынга өөренип ап турар бис, Михаил Сергеевич.

М. С. Горбачев: Кажан СЭКП ТК-га кедээ ажыл-агый айтырыын харыылап турган, Москва чоогунуң ажыл-агыйларының бирээзинге чораан мен. Оон директору дыка саарылгалыг кижи болган: орулгазы — элээн каш миллион рублей. Черинер чеже хирел? деп айтырдым. Үүгле шампиньоннар өстүрер талазыбиле теплицаларга ажыглаар черинг улус болуп тур. Чогум-на олар миллион рубль орулганы берген. Көрдүкер бе, силер база ногаан культураларны кыжын-даа садыглаар болзуңарза эки-дир. Азы ону столоваяларже, ногаа магазиннерицче чорудуп бээри чугула.

Үн: Бо талазы-биле бис хөжүдангай-дыр бис. Ынчангаш бо талазы-биле ажылдаарын амыдырал бистен негеп турар.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары социал айтырыгны канчаар шиитпирлеп турарыны онаа кичээнгейни салган. Сан-хөө талазы-биле берге байдалдан уштунгаш, боторуга-чарылгаже шилчизин дээш садын алыр эки өртектер хүлээп алдынган. Алдынган орулганы чуртталга бажыңнарын тударынга, социал культура амыдыралынга ажыглаары чугула.

Үнер: Сөөлгү үеде «Краснореченский» совхозта тулган эки пионер лагери, малчынар бажыны, төп суурга уруглар сады, клуб, амыдырал хандырылга комбинады тутуунган...

Сөөлгү ийи чылда совхоз чыл бүрүде-ле 40 квартираларны тудун турар...

Материаллар четчир турган болза ажыл-агыйжы арга-биле оон-даа хөйнү тудуп болур турдувус...

(Уланчызы 3-кү арында).

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНДЕ

СЭКП ТК «Улус депутаттарының Советтеринге партийжи удуртулганы улам ынай сайзырангайжыдар дугайында» айтырыгны чугаалажып көрген.

Партияның XXVII съездизинин хүлээн алганы бистин ниитилеливистің хөгжүлдезин дүргедедириниң стратегиязын социалистиг демократияны улам ыңай ханыладырын, күрүне болгаш хөй-ниити амыдыралының айтырыгларын шиитпирлээринге совет кижилериниң, күш-ажылчы коллективтериниң улам калбак болгаш чайгылыш чок киржилгезин улам ханыладырын, улус депутаттарының Советтериниң ажылын идепкейжидерин, оларның ажылдарының утка-шыпарын чаартырын, хевирлерин болгаш методтарын экижидерин негеп турар деп хүлээп алган доктаалла демдеглээн.

Бо сорулгаларны боттандырарынга «СЭКП-ниң XXVII съездизинин шиитпирлерине дүүштүр социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедир дээш улус депутаттарының Советтериниң ролюн улам ыңай бедидер болгаш харыысалгазын күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалы улуг ужур-дузалыг боон турар. Ол доктаал Советтериниң ажыл-чорудулгазынга чаа аргаларны ажыдып, эргелеп башкарылгага девискээр болгаш адырлар аайы-биле үндезиннерни долу дүүштүрер, совет кижилериниң хүн бүрүдеги амыдыралынга хамаарышкан айтырыгларны эки шиитпирлээр арганы берип турар.

Партия комитеттери улус депутаттарының Советтериниң ажыл-чорудулгаазының демократтыг принциптерин улам долу боттандырарынга, чүүн-даа мурнунда сессияларның ролюн бедидеринге эргежок чугула байдалдарны тургузар, сессияларны эмин әрттир хөөредип, каас-коя байдалга әрттирер, оларны чыылдырар хуусааны болгаш ажылдаар үргүлчүлелин чылдагаан чокка будулдурар чоруктарны соксадыр хүлээлгелиг. Сессияларга тус черниң амыдыралының айтыыгларын бүгү талаалыг болгаш хостуг чугаалажып көөрүн, альтернативтиг шиитпирлерниң төлевилелдерин дүүштүрүп көөр арганы чедип алыр. Советтер сессияларының ажылы ажык-чарлыг болуруун күштелдирери, аңаа күш-ажылчы коллективтериниң, хөй-ниити организацияларының, соңгукчуларның төлөлекчилери киришкен турарын хандырары чугула. Советтер болгаш оон күүсекчи комитеттери ажылчы чонларның эрге-ажыктарына хамаарышкан айтыырлар талазыбиле шиитпирлерни ол төлевиледдерни үгле чон орту-зуига баш удур чугаалажып көргениниң соонда, хүлээп алыр ужурлуг.

Партия комитеттери бүгү деңнелдериниң депутаттар Советтериниң ажыл-чорудулгазынга идепкейлиг дузалажыр, соңгукчулар мурнунга оларның харыысалгазын бедидер хүлээлгелиг деп доктаалда демдеглеп турар. Депутаттың ат-алдары — албан-дужаалга капсырылга эвес, хүндүлүг ямбы, чиигелде эвес, а советке болгаш чон ортузунга чорудар улуг болгаш чиик эвес ажыл болур дээрзиниң дугайында партияның XXVII съездизинин айтыышкынларын барымдаалааш, депутаттарга хөй-ниитиниң өске-даа даалгаларын хөйнү бээрин чугула эвес деп айыткан. Улус депутаттарының Советтериниң соңгуткан коммунистерин персоналдыг харыысалгазын белдидер сорулганы салган.

Улус депутаттарының Советтериниң кадрларын шилип алырын, таарыштыр тургузарын болгаш кижизидерин экижидер талазы-биле хемчеглерни алыры, совет аппаратка политиктиг бышкан, ажылды эки билир болгаш инициативалыг ажылдакчыларны, бедик мөзү-шынарлыг, чон-биле ажылдан билир кижилерни дешидери, кадрлар айтыыгларын шиитпирлеп тура, а ол ышкаш совет органнар аппарадының ажылдакчыларын аттестаттаар үеде, Советтериниң доктаамал комиссияларының, күш-ажылчы коллективтериниң бодал-саналдарын барымдаалаары, совет аппаратка ёзу барымдаалаар болгаш ажыл чылзыр чоруктарның фактыларына удур шиитпирлиг ажылды чорудары, кижилериниң хереглелдерин сагыш амыр, эрецгей көөр, ведомство болгаш тус черниң эрге-ажыын барымдаалаар чоруктар-биле демиселди чорудары эргежок чугула деп, СЭКП ТК айыткан.

Күш-ажылчы коллективтериниң болгаш хамаатыларның чурттан турар черлериниң аайы-биле депутаттарның, күүсекчи комитеттериниң, оларның килдистериниң болгаш эргелелдериниң отчёттарын доктаамал кылыр дугайында хоойлужудулганы чайгылыш чокка күүседирин, отчёттар бедик негелдилиг байдалга, чонның идепкейлиг киржилгезибиле эрткен турарын чедип алырын, отчёттар үезинде чугаалаан саналдарны болгаш шүүмчүлелдиг сагындырыгларны боттандырар талазыбиле ажылга контрольду күштелдирерин чугула негелде деп демдеглээн.

СЭКП Уставынга дүүштүр Советтериниң ажыл-чорудулгазынга партияның салдарын күштелдирер боттуг механизм болган турар ужурлуг. Советтерде партия бөлүктериниң ролюн бедидерин, партия бөлүктериниң доктаамал ажылдаарын хандырарын, коммунист-депутаттарга хамаарыштыр контрольдаар эргени долу боттандырар, оларның совет аппаратта партия эге организациялары-биле ханы бир демниг хөделип ажылдаарын, ылаңгыя кадрларны шилип алыр болгаш таарыштыр тургузар айтыырларга шыңгыы ажылдаарын, совет органнарның ажылының стилин болгаш методтарын сайзырангайжыдарын партия комитеттериниң саналдаан.

СЭКП Төп Комитединде, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунде болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинде

СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели «СЭКП-ниң XXVII съездизинин шиитпирлеринге дүүштүр социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедири дээш улус депутаттарының Советтериниң ролюн улам ыңай бедидер болгаш харыысалгазын күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаал хүлээп алган.

Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле СЭКП-ниң XXVII съездизинин детказын угланыышкынны боттандырары — ССРЭ-ниң политиктиг үндезини, чонның социалистиг бот-эргелелиниң кол звенозу — улус депутаттарының Советтериниң ажылын улам ыңай идепкейжидерин негеп турар деп доктаалда демдеглээн. Оларның ажыл-чорудулгазын совет ниитилелиниң мурнунда тургустунган сорулгаларны шиитпирлээринче ажылчы чоннарның калбак массаларын мобилизастаары, кижилериниң негелделерин болгаш хереглелдерин хандырарынга бүгү аргаларны эки ажыглаар талазы-биле оларның ажыл-чорудулгазын күштелдирери чугула. Советтериниң бүрүн эргелерин калбартырын хандырар, бодунуң девискээринде амыдыралдың бүгү байдалы дээш оларның харыысалгазын бедидер херек.

СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң **доктаадыры болза:**

1. СЭКП-ниң XXVII съездизинин шиитпирлерин удуртулга болдургаш, дараазында үүлдүрже:

боттарының девискээринге экономика болгаш социал-культура амыдыралын комплекстиг хөгжүдерин хандырарынга улус депутаттарының Советтериниң ролюн күштелдиреринче; ниитилел бүдүрүлгезиниң өзүлде темпилерин дүргедедири болгаш ажыктыын бедидери, аңаа үндезилээш республикаларның, крайларның, областтарның, округтарның, районнарның, хоорайларның болгаш суурларның чурттуң чаңгыс аай улус ажыл-агый комплекзини быжыглаарынга садыышкынын көөдүдириниче;

чонның хереглел барааннарын бүдүрерин, амыдырал хандырылганы, адырлар аразының бүдүрүлгезин, капитал тудугуу, бойдус камгалаар ажыл-чорудулганы, социал болгаш бүдүрүлге инфраструктуразын хөгжүдерине болгаш өске-даа айтыырларны шиитпирлээринге республикаларның болгаш чер-черлериниң Совет органнарының эргелерин калбартырынче;

чагыргазында турар девискээриниң чурттакчы чонунуң аъш-чем болгаш үлетпүр барааннарынга, чуртталга бажыңнарынга, социал-культура болгаш амыдырал хандырылга ачы-дузазынга негелделерин хандырары дээш Советтериниң харыысалгазын бедидеринче;

тус-тус девискээрлерде турар каттыжышкыннар, бүдүрүлгелер болгаш организациялар-биле Советтериниң удуртулгазын болгаш демниг ажылын сайзырангайжыдарынче, ажыл-агый чорудулгазының түүнделдерин экижидеринге оларның кайызының-даа сонуургалдыг бодурун күштелдиреринче;

Советтериниң ажыл-чорудулгазынга демократтыг үндезиннерни улам ыңай ханыладырынче, оларның ажылының методтарын болгаш стилин сайзырангайжыдарынче, совет органнарын аппарадын бедик мергежилдиг кадрлар-биле быжыглаарынче угланган комплекстиг хемчеглерни боттандырар.

Экономиктиг болгаш социал хөгжүлдени комплекстиг боттандырарын хандырар болгаш ажыл агый чорудулгазының ажыктыын бедидер талазы-биле

2. Чагыргазында турар девискээриниң экономиктиг болгаш социал айтыырларын комплекстиг шиитпирлээринге улус депутаттарының Советтериниң углап башкарар ролюн бедидерин эргежок чугула деп хүлээп көөр.

Дараазында үүлдүрүн бо сорулгаларга организастаар эргени улус депутаттарының Советтериниң бээр:

бүдүрүлге өзүлдезиниң болгаш чонуң хереглел барааннарының база чурттакчы чонга көргүзүп турар ачы-дузазының шыпарын бедидериниң курлавырларын дилеп тыварынче болгаш ажыглаарынче, чурттакчы чонга бүдүрүп турар барааннарының чаа хевирлерин тургузар болгаш шыпарын үндезиниибиле экижидер талазы-биле ажылга эртем-шинчилел, төлевилел болгаш конструктор организациялары, дээди өөредилге черлерин хаара тударынче углаган каттыжышкыннарның, бүдүрүлгелериниң болгаш организациялардың кады кылган хемчеглерин боттандырары;

хол-биле кылыр, мергежил шоолуг негевес күш-ажылды кызырары-биле механизастаашкынның болгаш автоматчылыгының чепсек-хереклелдерин кооперативтиг үндезинге бүдүрери, деңшилгелиг деригг-хереклелдери, приборларны болгаш аппаратураларны кады садын алыры болгаш ажыглаары, а ол ышкаш хөлезилээри, элээн каш бүдүрүлгелериниң болгаш организациялардың негелделерин хандырары-биле каттышкан лаборатория-шинелде эртем болгаш конструктор албаныныың саналга төптерин коллективтиг ажыглары-биле тургузары;

каттыжышкыннарның, бүдүрүлгелериниң болгаш организациялардың тулуг индустриязының күүлерин база тудуг материаллар улетпүрүн хөгжүдеринге үлүүн киирип киржири, а ол ышкаш бүдүрүлгелерин чаартын кылыр болгаш техниктиг эде дериир талазы-биле ажылдарны күүседир тускайжыттынган бүдүрүлгелерин болгаш организацияларны ол байдалдарга тургузары;

бүдүрүлге инфраструктуразының, бойдус камгалаар тудугларының болгаш тургузулгаларының, чуртталга бажыңнарының, садыг, ниитиниң чемненилге болгаш амыдырал хандырылганың, санаторийлериниң, поликлиникаларның, эмнелгелериниң, школа пазының четкээн уруглар албан черлериниң, культура бажыңнарының, клубтарының, стадионнарының объектилерин болгаш социал-культура хереглелдиг, а ол ышкаш коммунал ажыл-агыйының өске-даа объектилерин кады тудары болгаш ажыглаары;

материаллдарны, одаар үүлдү, чылыг болгаш электри энергиязын камнаарының немелде курлавырларын дилеп тывар болгаш мобилизастаар, бойдус болгаш өске-даа курлавырларны комплекстиг ажыглаар, дагын ажыглаар чиг этти, бүдүрүлге болгаш хереглел артынчыларын болбаазырадыр талазы-биле каттыжышкыннарның, бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларның ажыл-чорудулгазын углап башкарары;

каттыжышкыннарның, бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларның тур када чедир чудуртүмээн бүдүрүлге күүлерин, дериилгелерин болгаш складтар өрээлдерин чардынган керээ ёзугаар өске каттыжышкынларга, бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга бээри;

Каттыжышкыннарны, бүдүрүлгелерин болгаш организацияларны чонга ачы-дузаа чедиреринге, кооперастаарының аргазы-биле спорттуу, турисчи болгаш өске-даа клубтарны организастаарынга киириштирери.

Советтериниң организастан чоруткан хемчеглерин боттандырганының күсели-биле камнап алдынган акша-хөрекгинин кезиин ук девискээрде турар черлериниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинге ажыглаары-биле эвилелдешкен (областарга чардынмаан) болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттериниң эргезинге дамчыдын бээрин чогумчалыг деп саналаар.

3. Продукциязы болгаш ачы-дузазы колдуунда-ла республикаларның, крайларның, областарның болгаш хоорайларның девискээринде ажыглаттынын турар республика болгаш түс чер аайы-биле чагыргалыг бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларның адыр болгаш девискээр аайы-биле эргелеп башкарылганың принциптерин база ажылынын ажыктыын бедидерин эки дүүштүрер сорулга-биле адырлар болгаш ажыл-агыйлар аразының девискээр-бүдүрүлге каттыжышкынларының составынга республика болгаш түс чер аайы-биле чагыргалыг бүдүрүлгелерин база организацияларны киириштирбишаан тургузар эргени эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң чөпшээрели-биле автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң, аңаа хамаарышкан улус депутаттарының чер-чер Советтериниң, улус депутаттарының чер-чер комитеттериниң эргезинге бээри. Эвилел чагыргалыг бүдүрүлгелер болгаш организациялар СССР-ниң түс-түс чогуур министерстволарының болгаш ведомстволарының чөпшээрели-биле ол каттыжышкынларның составынга кирип ап болур. Каттыжышкынларны организастан тургузарда Потийск хоорхүүскомнуң, улус депутаттарының өске-даа чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттериниң дуржулгазын ажыглаары чогумчалыг.

4. Ленинград организацияларының дуржулгазын ажыглавышаан, база чер-черниң байдалын өөренип көрбүшаан, эвилел болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдери база улус депутаттарының край база область Советтериниң күүсекчи комитеттери бар үлетпүр потенциалын ажыглаарын экижидер, эллчег ёзугаар ажылдаарының коэффициентизин бедидер болгаш бүдүрүлге тудуунче эвээш хемчээлдиг капитал салыышкынларын киирип тургаш продукция бүдүрерин улгаттырарын хандырар талазы-биле хемчеглерни ниити-эвилел, эвилел-республика болгаш республика министерстволары база ведомстволары-биле кады ажылдап кылыр болгаш боттандырын чорудар.

5. Эвилелдешкен (областарга чардынмаан) болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң, улус депутаттарының край болгаш область, Москва болгаш Ленинград хоорайларының күүсекчи комитеттериниң:

а) оларның девискээринде турар эртем-шинчилел, төлевилел болгаш чогаадыкчы организацияларының ведомстволарга чагыртканындан хамаарылга чокка айытқан организацияларының ажылының ниити чыл хемчээлиндеи бир хуу хемчээлге чедир тус черниң айтыырларын шиитпирдээри-биле оларның эртем-шинчилел, төлевилел болгаш конструктор ажылдарының күүселдезиниң талазы-биле оларның кол ажылынга дүүштүр онаалдаларны планнаарынга киирер:

(Уланчызы 2-ги арында).

СЭКП Төп Комитединде, ССРЭ-ниң Дээди Соведининиң Президиумунде болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинде

(Төнчүү. Эгези 1-ги арында).

б) каттыжыышкыннарның, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның бүдүрүлгечи арга-курлавырларын барымдаалап, ведомстволарга оларның чагыртканы хамаарылга чокка, ол каттыжыышкыннарның, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның чылда бүдүрүп үндүрген продукциязының бир хуузунга чедир тус черниң ажыл-агыйының хереглелинге стандарттыг эвес дерилгелерни болгаш механизацияның чепсек-херекселлерни белеткеп кылыр онаалданы доктаадыр.

6. Автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, улус депутаттарының край болгаш область Советтериниң күүсекчи комитеттери оларның девискээринде турар каттыжыышкыннардан, бүдүрүлгелерден болгаш организациялардан, чер-черде совет органнардан алганы экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң беш чыл база чыл планнарының төлевилелдерини план төлевилелдериниң кол көргүзүглериниң баазазына үндезилеп 1987 чылдан эгелеп ажылдан кылыр болгаш оларны эвилелдешкен республикаларның күрпланнарына киирип кээрин доктаадыр.

7. Күш-ажылчы коллективтериниң болгаш чурттакчы чоннуң социал болгаш амыдырал хереглелдерин улам долу хандырарын база ацаа үндезилээш бедик бүдүрүкчүлүг, ажыктыг ажылдаарына таарымчалыг байдалдарны тургузарын боттандырын турар Советтериниң ажылына хамааржыр айтырыглар талазы-биле каттыжыышкыннарның, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениниң планнарын ажылдан кылырына улус депутаттарының Советтериниң салдарын күштелдирер.

Эвилел болгаш республика чагырганы каттыжыышкыннар, бүдүрүлгелер болгаш организациялар үстүү органнарже чыл болгаш беш чыл планнарының төлевилелдерин киирип кээр мурнунда социал адырны, тудугну хөгжүдериниң, чоннуң хереглел барааннарын бүдүрериниң, чурттакчы чоннуң социал-культура, амыдырал болгаш өске-даа хандырылгазының, күш-ажыл курлавырларын, чер-черниң чиг эт хевирлерин болгаш материалдарын, катап ажыглаар курлавырны ажыглаарының, бойдус камгалалының, черни ажыглаарының болгаш ССРЭ-ниң Күрпланының доктаадын кааны өске-даа көргүзүглер талазы-биле айтырыгларны чогүур эвилел (областарга чардынмаан) болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттери-биле дугуржуп алырын доктаадыр.

Соңгукчуларның чагыгларын күүседир талазы-биле ап чоруткан хемчеглерни, күш-ажылчы коллективтериниң планнарының төлевилелдерин чугаалажын көргениниң түүнелдерин аңаа барымдаалап көөр.

8. Бүдүрүлге инфраструктуразының объектилериниң тудуунга ажыглаары-биле министерстволарның болгаш ведомстволарның үндүрүп берип турары акша-хөрөңгизин чөп ажыглаар, бо айтырыглар талазы-биле ведомстволарның харылзаа чогун ажып эртер дээш оларның девискээринге тудуун эгелээр деп турар бүдүрүлге объектилерин оларның ведомстволарга чагыртып турарындан хамаарылга чокка үлетпүр белдирлериче каттыштырар болгаш ССРЭ-ниң Тудуг херектер талазы-биле күрүне комитеди-биле азы эвилелдешкен республикаларның тудуг херектер талазы-биле тус-тус комитеттери-биле кады айыттынган белдирлериниң болгаш кол тудукчузуның чиңгине планнарының схемаларын бадылаар эргени эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң, улус депутаттарының край болгаш область Советтериниң күүсекчи комитеттерине баор.

Чатыргазында үлетпүр белдирлериниң кол тудукчузу болур бүдүрүлгелерлиг ССРЭ-ниң министерстволарына болгаш ведомстволарына база эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң үстүнде адаттынган объектилерни тудар капитал салыышкыннарны болгаш керээлиг ажылдарны үлетпүр белдирлериниң бадылаттынган чиңгине планнарының схемазынга дүүштүр дамчыдын бээрин чыл болгаш беш чыл планнарының төлевилелдериниң ССРЭ-ниң Күрпланы көөр.

9. Күш-ажыл курлавырларын чөп ажыглаар, оларны адырлар болгаш районнар аразынга хуваар, ажылчын күштү хереглээриниң болгаш ооң ам херек кырында барын балансылаштырарын эжиждер соруулга-биле:

а) автономнуг республика, край, область бүрүзүнүң талазы-биле улус ажыл-агыйының адырлар бүрүзүнге күш-ажыл курлавырларының база келир үеде (беш чылдан айны-биле) ажылдакчыларның санының талазы-биле саналгага үндезилээш балансыларын эвилелдешкен республикалар айны-биле ажылдан кылырын эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң хандырар үжуруглуг;

б) эвилелдешкен (областарга чардынмаан) болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, улус депутаттарының крайлар болгаш областар Советтериниң күүсекчи комитеттери тус-тус девискээрлериниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң беш чыл болгаш чыл планнарының составынга ажылдаар черлериниң (аттестацияны болгаш рационализацияны барымдаалап) болгаш күш-ажыл курлавырларының каттышкан балансынын ажылдан кылырын хандырар;

в) ССРЭ-ниң болгаш эвилелдешкен республикаларның министерстволары болгаш ведомстволары чагырганында турар каттыжыышкыннарның, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның планнар төлевилелдеринде көрдүнген ажылдакчыларның санын тус-тус автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, улус депутаттарының край, область, округ, район, хоорай Советтериниң күүсекчи комитеттери-биле дугуржуруп хандырар.

10. Бодунуң чагырганында ажыл-агыйның пропорционалдыг болгаш ажыктыг хөгжүлдезин хандырар дээш эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң харылсалгазын бедидер. Материал-техниктиг курлавырларга болгаш фондуларны болгаш капитал салыышкыннарының болгаш тудуг-монтаж ажылдарының республиканың ажыл-агыйларын (агроүлетпүр комплекизинден аңгыда) адырларга болгаш уланышкыннарга хуваавайн, тус-тус республика айны-биле инити үндүрүп бээрин доктаадыр.

Автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң, улус депутаттарының край болгаш область Советтериниң күүсекчи комитеттериниң чагыртқан ажыл-агыйлар айны-биле материал-техниктиг курлавырларны хуваарда аңаа дөмейлешкек чурумну эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң сүмелөөр.

Чурттакчы чоннуң хереглелдерин хандырары-биле дорт холбашкан адырларның ажыл-чорудулгазын эргелеп башкарын болгаш планнаарын сайзыраңгайжыдар талазы-биле

11. Чер-черлериниң курлавырларын болгаш колхозтарның, совхозтарның, кедөө ажыл-агыйның дузалал бүдүрүлгелериниң, организацияларының болгаш албан черлериниң хуузунда дулалал ажыл-агыйларының, сад ажыл-агый эштежилгелериниң болгаш огородчулар коллективтериниң бар аргаларын калбаа-биле ажыглаарынга үндезилээш чурттакчы чоннуң аъш-чем продуктулары-биле хандырарын организаастаары болгаш ону шиждиери дээш республикаларның болгаш чер-чер Советтериниң база ажыл-агый органнарының ролүн болгаш хамыысалгазын бедидер.

Эвилелдешкен (областарга чардынмаан) болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, улус депутаттарының крайлар болгаш областар Советтериниң күүсекчи комитеттери 1987 чылдан эгелеп, экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң планнарының составынга инити эвилел болгаш республика фондуларынче дужаалдалар талазы-биле көрдүнген хүлээлгелерни барымдаалап чүүүлдаа мурнунда тус чер бүдүрүлгениниң күсели-биле чурттакчы чоннуң аъш-чем баранары-биле хандырар талазы-биле хемчеглери көөр.

12. 1986—2000 чылдарда чоннуң хереглел барааннарын бүдүрерин болгаш ачы-дуза чедирилгенин хөгжүдериниң комплекстиг программазында айыткан соруулгаларны боттандырарынга республика болгаш чер-черде совет органнарының ролүн күштелдирери-биле:

а) эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттери:

чоннуң бедик шынарлыг хереглел барааннарын бүдүрериниң доктаамал өөрүлдезин болгаш ачы-дуза чедирилгезиниң адырларын хөгжүдерин дүргедедирин, барааннар бүдүрүп үндүрериниң хемчээлиниң болгаш ачы-дуза чедирилгезиниң чоннуң акша орулгазы-биле балансылаттынган турарын хандырар;

б) чер-черниң болгаш катап ажыглаар курлавырларны дилеп тыварынга, чиг этти болгаш материалдарны пландан ажыр камнан алырынга үндезилээш, чоннуң чугула хереглел барааннарын немей бүдүрүп үндүрерин болгаш айыттынган онаалдалар өзугаар бүдүрген бүгү барааннарны боттарының эргезинге арттырып алырының талазы-биле онаалдаларны оларның ведомстволарга чагыртканындан хамаарылга чокка каттыжыышкыннарга, бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга доктаадын тургузар эргени эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниге, улус депутаттарының крайлар болгаш областар Советтериниң күүсекчи комитеттериниге тыскыр;

в) эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери чоннуң хереглел барааннарын бүдүрүп үндүрер, квартиралар болгаш амыдыралдың техникаларын септээр, хей аймаа болгаш идиктер дааразар болгаш септээр, чурттакчы чоннуң хандырар өске-даа черлернин четкилерин тус чер үлетпүрүнүң, чоннуң амыдырал хандырылгазының, чуртталга-коммунал ажыл-агыйының системазынга, эвилелдешкен республикаларның өске-даа министерстволарынга болгаш хереглел кооперациязынга хөгжүдер, а ол шыкаан ол соруулга-биле хамаатыларның кооперативтиг болгаш тус-туста ажыл-чорудулгазын организастаар талазы-биле хемчеглери 1986 чылда ажылдан кылыр болгаш он ийги беш чылда боттандырар.

г) эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, улус депутаттарының крайлар болгаш областар Советтериниң күүсекчи комитеттери массалыг хереглелдин төпчүткен арга-биле планнаттынмайн турар барааннарынга чоннуң хереглелин улам долу хандырар, оларны бүдүрүп үндүрерде ону хереечок черге чергелештир бүдүрерин болдурбас, ол барааннарны бүдүрериниң шынарын болгаш орулгалыын бедидер дээш хөй-иниттинги эгелээшкиниери-биле республикалар аразының болгаш областар аразының мыдыг барааннар бүдүрерин хөгжүдериниң болгаш таарыштыр тургузарының таарыштырылга төптерин (чөвүлелдерин) тургузар;

д) эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, улус депутаттарының край болгаш область Советтериниң күүсекчи комитеттериниң профэвилел, комсомол, кооператив болгаш өске-даа хөй-иниттиг организациялары, ажыл-ажылчы коллективтер болгаш чоннуң хөй-иниттиг бот-башкарылгалыг органнары-биле кады;

ажыглаттынмайн турар болгаш хосталыр бажыңнарны киириштирип турган, садыгның, иниттиниң чеменилгезинин, амыдырал болгаш коммунал хандырылгазының, өрээл-мастерскааларының, спорт залдарның улуг эвес бүдүрүлгелерин тургузарынга бар турар бүгү аргаларны ажыглаар;

пенсионерлерниң, бичин уругларлыг хөрээженнерниң, сургуулдарның шыдаар хирези-биле күш-ажылчы ажыл-чорудулгага идепкейлиг киржир кылдыр таарымчалыг байдалдарны тургузар, бажыңга ажылдаарын ажыглап турган оларның күзелин өзугаар ажылдың солчур графигин, долу эвес ажыл хүнүг ажылдаарын доктаадыр;

он ийги беш чылда дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының, өөрен дайынчыларның өг-бүлелериниң, инвалидтериниң, улуг назылыг хамаатыларының медицина, амыдырал хандырылга, садыг болгаш культура хандырылгазын үндезини-биле эжиждер талазы-биле хемчеглер комплекизин ажылдан кылыр болгаш боттандырар. Назылан кыраан, чаасхаан арткан болгаш ажыл кылын шыдавас хамаатыларның бажыңга хандырылгазын сайзырадыр.

Капитал тудугну удуртур талазы-биле

16. Капитал тудугнуң ажыктыг чоруун бедидер болгаш организастаарын сайзыраңгайжыдар, улус ажыл-агыйының бо адырын удуртуругга республика болгаш тус чер органнарының эргелерин калбартыр, социал-культура талазы-биле материал-техниктиг базаны шапкын хөгжүдерин хандырар дээш доктаадыры болза:

а) эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң, улус депутаттарының крайлар болгаш областар Советтериниң күүсекчи комитеттериниң санаалдарынга үндезилээш, тудуг-монтаж ажылдарын чорудун турар ССРЭ-ниң министерстволары болгаш ведомстволары-биле чуртталга бажыңнарының, уруглар албан черлериниң, школаларының, поликлиникаларының, эмнелгелериниң, театрларының, стадионнарының, социал-культура талазы-биле өске-даа объектилерни ажыглалга киирер каттышкан планнарын ажылдан кылыр болгаш бадылаар;

б) төлевилел өртээ 2 млн. рубль болгаш ооң хөй кинотеатрлар, спорт тудуглары, культура бажыңнары болгаш клубтар, санаторийлер, дыштанылга бажыңнары болгаш пансионаттар, административтиг бажыңнарның титул даңзыларын ССРЭ-ниң Күрпланы-биле дугуруушканын өзугаар эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери бадылаар, а төлевилел өртээ 2 млн. рубль чедир тудугларының эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери бадылаар;

в) эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, улус депутаттарының край болгаш область Советтериниң күүсекчи комитеттери:

чугула деп санап турар болза автономнуг республикаларның, крайларның, областларның девискээринге чуртталга бажыңнарының, коммунал ажыл-агыйының болгаш культура амыдырал хереглелинин, ол шыкаан адырлар аразының будүүрүг объектилериниң тудуунун талазы-биле чагыкчының чаңгыс аай албанын тургузун болур;

г) ССРЭ-ниң министерстволары болгаш ведомстволары база эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери 1987 чылдан эгелээш инити капитал салыышкыннарының 0,5 хуузун планнарда ук соруулгаларга көрдүнген акша-хөрөңгилерге немей тус черлериниң тудуг материалдарын бүдүрериниче шилчидер;

д) улус депутаттарының чер-чер Советтериниң инициативазын өзугаар оларның немей киирген акша-хөрөңгилери-биле туткан тудуг материалдары улетпүрүнүң продукциязы оларның боттарының эргезинге бүрүнү-биле артып каар.

16. Будүрүлге болгаш будүрүлгечи эвес адырларның аразында харылзаалыг хөгжүүрүн хандырар соруулга-биле доктаадыры болза:

а) чагыкчылар — министерстволар болгаш ведомстволар, каттыжыышкыннар, будүрүлгелер болгаш организациялар чер ажыглалының кезээнге будүрүлгелер болгаш объектилер тударының, чаа ажылчын олуттарны тургузарының болгаш оларны ажылчын күжүбиле четчелээриниң, чүүк болгаш пассажир сөөртүлгезинге хереглелди тодарадырына, чуртталга бажыңнарын, уруглар албан черлерин, коммунал болгаш бойдус камгалал хереглелиниң объектилерин, ол ажыл-агый, социал-амыдырал ышкаш чоннуң хереглел барааннарын будүрерин болгаш дагын ажыглаар чиг эстн болбаазырадын кылырының будүрүлгелерин болгаш объектилерин тударының хемчээлериниң болгаш хуусаларының техника-экономиктиг үндезилээшкиннерин болгаш техника-экономиктиг саналгаларын эвилелдешкен (областарга чардынмаан) болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдери-биле, улус депутаттарының край болгаш область Советтериниң күүсекчи комитеттери-биле дугуржуп алыр. Улус депутаттарының округ, район, хоорай, суур болгаш көдээ Советтериниң саналын база өөренип көөр;

б) автономнуг республикаларның, крайларның, областарның, ол ышкаш хамаарышкан министерстволарның болгаш ведомстволарның экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң беш чыл планнарында автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, улус депутаттарының край болгаш область күүсекчи комитеттери (округ, район болгаш хоорай Советтериниң күүсекчи комитеттериниң саналдарын барымдаалап көргени-биле) министерстволар болгаш ведомстволар-биле дугуржуп чугаалашканы өзугаар кол тудукчулар — автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниге, улус депутаттарының край болгаш область Советтериниң күүсекчи комитеттериниге база организацияларга үлүг киржилгезин өзугаар дамчыдып берип турар социал болгаш будүрүлге адырларының, бойдус камгалалының хереглелиниң болгаш өске-даа объектилерни тударына капитал салыышкыннарының болгаш тудуг-монтаж ажылдарының хемчээлдери көрдүнген болуур;

в) тудугларның титул даңзызында көрдүнген чуртталга бажыңнарын, уруглар албан черлерни, коммунал ажыл-агыйның, социал-культураның, амыдырал хандырылгазының, бойдус камгалал хереглелиниң объектилерин тударын саадаткан таварылгада эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттери ук тудугда хожудаашкыны чок кылырының талазы-биле чугула хемчеглерни керээлиг чиңгине тудуг-монтаж организациязы-биле кады ажылдан кылырын болгаш тодаргай хуусаларда боттандырарын чагыкчыга хүлээдир эргелиг.

Бойдусту камгалаар болгаш бойдустуң база ооң дагын хереглээр курлавырларын комплекстиг ажыглаар талазы-биле

17. Бойдус камгалаар ажыл-чорудулганы эргелен башкарырынга республикаларның болгаш чер-чер органнарының ролүн бедидери-биле:

а) эвилелдешкен республикаларга бойдус камгалаар ажыл-чорудулганың удуртулгазын эргелен башкарылганың чаңгыс аай органынга мөөнүзөрин чогумчалыг деп санаар. Чер-черниң байдалдарын барымдаалап тургаш, эвилелдешкен республикаларга тургустунган чурум өлүгаар бойдус камгалаар талазы-биле болгаш бойдус курлавырларын ажыглаарын таарыштырар талазы-биле күрүне комитеттерин, а ол ышкаш чер-черге ол комитеттериниң органнарың тургузар;

б) бойдусту хирлендирген таварылгада оларның ведомстволарга чагыртканындан хамаарылга чокка каттыжыышкыннар, бүдүрүлгелер болгаш организациялардың чедирген когаралдарын албан эгидериң эргежок чугула деп санаар, а олардан негеп алган акша-хөрөңгини бойдус камгалаарының хемчеглерин ап чорударынга ажыглаары-биле республикаларның болгаш чер-чер органнарының бюджеттеринче шилчидер.

18. Ажыл-агый саарылгазынга дагын ажыглаар материалдыг курлавырларны долузу-биле улам ыңай киириштирери-биле, дагын ажыглаар чиг этти чыыры болгаш дээштин-биле ажыглаарынга харыысалгазын күштелдирери-биле эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттери:

а) ССРЭ-ниң Күрхандырылгазының болгаш өске-даа министерстволарының болгаш ведомстволарының чогуур органнары-биле кады:

дагын ажыглаар чиг эттиг үчүдүн организастаар, оларның ведомстволарга чагыртканындан хамаан чокка чогуур девискээрлерде турун турар каттыжыышкыннарга, будүрүлге черлериниге болгаш "организацияларга ону чыыры болгаш чоннуң хереглел барааннарын будүрүп үндүрериниге ажыглаары-биле онаалдаларны тургузар; дагын ажыглаар чиг этти хүлээп алырының көөгүн чоруур болгаш доктаамал пунктуларын, а ол ышкаш аъш-чем болгаш будүрүлге бараанларының шыгжаар саваларын дедир хүлээп алыр пунктуларын четкизин калбартыр талазы-биле хемчеглерни ажылдан кылыр болгаш боттандырып чорудар, оларның ажылының чурттакчы чоннга эң-не таарымчалыг чурумун тургузар;

б) бажыңнарны болгаш тудугларны көөгүрүп, чаартып база капитал, септелге кылын турда, артын калган тудуг болгаш өске-даа материалдарны, ол ышкаан ажыглаан каанган мөбельди, ажыл-агый чепсек-херекселлерни болгаш дедир эгитпес бараан саваларын чонга садарын организастап чорудар.

Каттыжыышкыннарның, будүрүлгелерниң болгаш организацияларның ажылының ажыктыын бедидеринге улус депутаттарының Советтериниң сонуургалдыын күштелдирер талазы-биле

19. Оларның девискээринде турар бүгү каттыжыышкыннарның, будүрүлгелериниң болгаш организацияларның ажылын эжиждеринге улус депутаттарының чер-чер Советтериниң соонуургалдыг чорууның экономиктиг механизмин сайзыраңгайжыдар талазы-биле немелде хемчеглерни он ийги беш чылда боттандырын чорудар. Ол соруулгалар-биле ССРЭ-ниң Сан-хөө министерствозу, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери чогуур министерстволар болгаш ведомстволар-биле кады эвилел болгаш республика чагырганың каттыжыышкыннарының, будүрүлге черлериниң болгаш организацияларның ажылының түүнелдеринден улуг хире-чергези-биле хамаарыштыр чер-чер бюджеттериниң орулгалыг кезээн тургузарын хандырар, ооң-биле кады тодаргайларга болза:

1988-1989 чылдарда чер-чер бюджеттеринге эвилел чагырганың каттыжыышкыннарының, будүрүлге черлериниң болгаш организацияларның орулгаларының чамдыызын дамчыдын бээринин чурумун, а ол ышкаан ол-ла бюджеттерже республикаларга чагыртқан каттыжыышкыннарның, будүрүлге черлериниң болгаш организацияларның орулгаларындан төлевирлериниң чамдыызын дамчыдын бээринин практиказын кажартыр;

1988 чылдан эгелээш чер-чер бюджеттеринче саарылгадан үндүрүгден доктаатынган хемчеглерге (хуу-биле) күрүне болгаш кооператив садыының үүрмектен садар бараан саарылгазының хемчээлинге дүүштүр киир саналгаларын чорудар.

20. 1987 чылдың январь 1-ден эгелээш материалдыг курлавырларны чогумчалыг эвес ажылааны дээш экономиктиг хемчеглерден алган түүнерни каттыжыышкыннарның, будүрүлге черлериниң болгаш организацияларның чагыртканындан хамаарыштыр чогуур бюджеттиг орулгазынче киир саналарын доктаадын тургузар.

21. Чогуур девискээрлерде турар, оларның ведомстволарга чагыртканындан хамаарылга чокка каттыжыышкыннарның, будүрүлге черлериниң болгаш организацияларның социал-культура хемчеглерге болгаш чуртталга тудуунун фондуларының акша-хөрөңгилерин күш-ажылчы коллективтериниң чөпшээрелиг-биле, а ол ышкаан чер-чер Советтериниң акша-хөрөңгизин үлүүн киириштирер аргабиле чуртталга бажыңнарын, медицина болгаш школа назыны четпээннериниң албан черлерин, дыштанылга базаларын, пионер лагерьлерин болгаш будүрүлгечи эвес өске-даа тудугларны тудун кылырынга автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттери катыштырар. Социал адырларын хөгжүдериниге бюджет курлавырларын, болгаш айыттынган акша-хөрөңгини кады ажыглаарын чорудар. Кооператив болгаш хуу чуртталга бажың тудуун калбартырынга, а ол ышкаш келир чаа чурттакчыларының күш-ажылчы киржилгези-биле аныктарының чуртталга комплекстерин тударын калбартын чорудар талазы-биле хемчеглерни ап чорудар.

22. Будүрүлге болгаш будүрүлгечи эвес адырларын пропорционалдыг хөгжүлдезин хандырарының экономиктиг методтарын ажылдан кылыры-биле болгаш регионнарга күш-ажылчы курлавырларны чогумчалыг ажыглаары-биле 1987-1988 чылдарда РСФСР-ниң чамдык хоорайларынга, а ол ышкаш Латвий ССР-ниң хоорайларынга болгаш районнарынга чурттакчы чоннуң хандырары-биле холбашкан хоорай (район) ажыл-агыйларының адырларын хөгжүдериниге, а ол ышкаш будүрүлгечи эвес адырларның ажылдакчыларынга чуртталга бажыңнарын тударынга оларның ведомстволарга чагыртканындан хамаарылга чокка каттыжыышкыннарның, будүрүлге черлериниң болгаш организацияларның чер-чер бюджеттериниге киир саналарын чогумчалыг деп санаар.

Улус депутаттарының Советтериниң ажылынга демократтыг үндезиннерни улам ыңай хөгжүдер болгаш совет органнарның аппарадын быжыглаар талазы-биле

23. Партияның XXVII съездиниң айтыышкыннарын удуртулга болдурбушаан, улус депутаттарының Советери бодунуң ажыл-чорудулгазынга демократтыг үндезиннерни улам ыңай хөгжүдериниң үгланыышкынын идепкейлиг чорудар, чоннуң социалистиг бот-эргелелин чайгыыш чок ханыладыр, социал-экономиктиг хөгжүлдениң бүгү курлавырларын ажыглаарынга, тус чер ужур-дузалыг айтырыгларны шиитпирлээринге, бо херекте ажылчы чоннуң калбак массаларын хаара тударынга боттарының бүрүн эргелерин улам калбаа-биле ажыглаар. Ол соруулга-биле дараазында чүүлдерни кылып чорудар:

а) экономика болгаш социал адырны хөгжүдериниң темпилерин дүргедедир талазы-биле масса-политиктиг болгаш организакчы ажылды калбартыр, девискээрлериниң комплекстиг хөгжүлдезинин айтырыгларын шиитпирлээринге ажылхеректи болгаш инициативтиг чорукту белдидер, бүгү чаданың Советтериниң контрольдаар хүлээлгелерин дыка күштелдирер, салдынган соруулгаларны шиитпирлээринге бар аргаларны долу ажыглаар;

б) Советтериниң сессияларының ажыктыын бедидер, оларга девискээр хөгжүлдезиниң айтырыгларын доктаамал чугаалажыр, эргелеп башкарылга органнарының отчеттарын, ажыл-агыйның чамдык адырларында байдалды идепкейлиг чугаалажыр болгаш шынгыы шүүгүмчүлекчи өзу-биле үнелел бээр, үстүнде чагыргалыг каттыжыышкыннарның, будүрүлгелериниң болгаш организацияларының удуртукчуларының, а ол ышкаан ССРЭ-ниң болгаш эвилелдешкен республикаларның министерстволарының болгаш ведомстволарының төлөөлекчилериниң тус чер ужур-дузалыг айтырыглар дугайында дыннадыгларын чугаалажыр, планнар, оларның шүүгүмчүлелериниң болгаш саналдарының, соңгукчуларның чагырганының күүселдезинин дугайында депутаттарга доктаамал дыннадыр;

в) доктаамал комиссияларның анализтээр болгаш контрольдаар ажыл-чорудулгазын күштелдирер, ажыл-агый болгаш социал-культура тургузуушкунуң кол-кол айтырыгларын баш удур чугаалажыры-биле оларга дамчыдар, сессияларга болгаш күүсекчи комитеттериниң хуралдарынга чугаалажыр айтырыгларны база шиитпирлер төлевилелин белеткээринге оларны калбаа-биле хаара тудар;

г) тодаргай соруулгаларны шиитпирлээринге улус депутаттарының организакчы ролүн бедидер, будүрүлгелерде болгаш организацияларда депутат белүктериниң болгаш постуларының, ылаңгыя хамаатыларның негелделерин болгаш хереглелдерин хандырары-биле холбашкан айтырыгларга ажыл-чорудулгазын идепкейжидер, депутаттарның негелделерин үргүлчү практикалаар, улус депутаттарының бүрүн эргелерин боттандырарынга эргежок чугула байдалдарны тургузар;

д) улус массалары-биле харылзааны быжыглаар, чуртталга бажыңнарының, уруглар албан черлериниң тудуунун, чаагайжыдылганын, садыг, амыдырал хандырылга, транспорт болгаш харылзаа, кадык камгалал болгаш улус өөредилге албан черлериниң, күш-ажылдың болгаш будүрүлгениң сагылга-чурумун, корум-чурумну быжыглаарының айтырыгларын чугаалажырынга база шиитпирлээринге күш-ажылчы коллективтери, хөй-иниттиг организациялары, хөй-иниттиг бот-башкарылга органнарын, чурттакчы чоннуң калбаа-биле хаара тудар, будүрүлгенин ажыктыын бедидеринге, кижилериниң күш-ажылынга, амыдыралынга болгаш дыштанылгазынга байдалдарны эжиждеринге профэвилел, комсомол болгаш хөй-иниттиг өске-даа организациялар-биле сырый холбаалыг ажылдаар;

е) ажылга хөйге көскү болур чоруктуг калбартыр, бодунуң ажыл-чорудулгазының, хүлээп алган шиитпирлериниң, оларның күүселдезинин, соңгукчулар чагыгларының боттанылышкынының дугайында чурттакчы чонга доктаамал болгаш долу дыннадыр, бо соруулгаларга соңгукчулар мурнунга, күш-ажылчы коллективтерге болгаш хамаатыларның чурттан турар черинге, а ол ышкаан парлаалга, телевиденнеге, радиога депутаттарның болгаш албан-дужаалдыг кижилериниң чугааларын идепкейлиг ажыглаар.

24. Совет органнарның аппарадының структуразын сайзыраңгайжыдар болгаш бедик мергежилдиг кадрларны быжыглаар талазы-биле эргечагырганын база эргелеп башкарылганың республика болгаш тус чер органнарының эргелерин калбартыр. Ол соруулга-биле дараазында чүүлдерни кылыр:

а) эрге-дужаал шалыннарының схемазын удуртулга болдургаш, автономнуг республикаларның тус-тус Советтериниң, автономнуг республикаларның, министерстволарының болгаш ведомстволарының, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттериниң, оларның эргелелдериниң болгаш килдистериниң структуразын болгаш штадын шалын төлевириниң докторааттынган фондузун барымдаалап бадылаар эргени автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниге, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттериниге бээр;

б) автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелиниң, улус депутаттарының край, область, округ, район болгаш хоорай Советтериниң күүсекчи комитеттериниң, оларның эргелелдериниң болгаш килдистериниң аппарадын быжыглаар, экономиктиг болгаш социал "комплекстиг хөгжүлдезин талазы-биле тус-тус структуралыг белүктерни ажыктыг черге тургузар талазы-биле хемчеглерни бо доктаалда салдынган чаа соруулгаларга дүүштүр эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери алыр.

25. Улус депутаттарының суур болгаш көдээ Советериниң күүсекчи комитеттериниң бажыңнар, дериг-херекселлер, эт-сеен болгаш транспорт аймаа-биле хандырарын он ийги беш чылда боттандырар, бо соруулгаларга бажыңнар тудуун чылдар аайы-биле хувааган даалганы доктаадыр талазы-биле хемчеглерни эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери он ийги беш чылда боттандырар.

Эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниге чогуур фондуларны тускайлаарын ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинин Күрүне планларының төлевилелдериниге ССРЭ-ниң Күрпланы болгаш ССРЭ-ниң Күрхандырылгазы баш бурунгаар көөр.

* * *

Бодунуң ажылын үндезинивиле эжиждер, совет инитилелдиг социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниге салыышкынын улгаттырар дээш улус депутаттарының Советтери улуг чуткулдуун болгаш инициативтиин көргүзер дээринге быжыг бүзүрелин СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Соведининиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели илерлейлен тур.

ТУРГУСТУНГАН АЙТЫРЫГЛАРНЫ ШИИТПИРЛЭЭР ҮЕНИ КЫЗЫРАР

(Төнчүзү. Эгеан 1-ги арында).

М. С. Горбачев: Тудуг материалдарын тус черден, крайдан, областан дилеп тывары чугула-дыр. Улуг эвес тууйбу цехтерин тудуп алган районар бисте бар. Ында тууйбуну бүдүн чылда бүдүрүп турар. Ынчаарга Украинада, Сонгу Кавказта саманы катап ажыглап эгелээн. А шак ол саман — таарымчалыг материал, кыжын эң чылыг болгаш чайын эң сериин. Тус черниң материалдарын ' калбаа-биле ажыглаар херек.

Чер-черге бот-тускайлан чорукту, инициативаны хөгжүдүрүнүң дугайын чугаалап тура, М. С. Горбачев мынча деп чугаалаан:

Амгы үеде колхоз, совхоз бүрүзүнде 20—30, а улуг ажыл-агый бүрүзүнде 50 специалистер бар деп бодаар мен. Ынчангаш райкомнуң көдээ ажыл-агый килдизинин инструктору азы РАУК-түн специализи ажыл-агыйга келгеш бүдүн коллективтин кызза чогуур ажылын командылаан херээ чүү боор. Кижилер боду дээш, бодунуң ажылы дээш боттары харыылаар кылдыр өөредир херек.

Оон соонда бригада керээзинин ажыктынга хамаарыштыр чугаалажы бергенвер.

М. С. Горбачев: Шуптуларның сонуургалдынарны билип турар болганымда, силерниң-биле каттыжар-дыр мен. Ынчаарга мындыг база болгулаар: бригада, салбыр керээлиг ёзу-биле ажылдап турар, а администрация бо ажылче хаара туттунмаан, алыс түнелдер хамаарылга чокка шалың ап олурар. Ынчап болбас. Бот-орулга-чарылга ажыл-агыйның бүгү звеноларынга нептереттипер ужурлуг. Ынчан түнелдерлиг-даа болур. Бо солун ажыл-дыр дээрзин ынчан биле боор силер.

Оон ангыда кижилер канчаар ажылдап турар апаргандыр? Ол бир-ле ажылды кылып турар. А кажан дүжүттү болгаш эвээш чарыгдалдар үнгенин барымдаалап аңаа төлеп турар болганда, оон сонуургалы улуг болур. Ботүненин (оон нормативи барла болгай!) эвээш болуруун оралдажыр, ынчаарга садыш алыр өртек биле бот-үненин аразында ылгал ынчан пинти кочалче кирер. Оон мурнунда болза-черин ол андарын, тарын азы болбаазырадып каар, ынчалза-даа үш хонган соонда катап-ла ол черинин болбаазырадыр турган. Үүге дизе ол кижиге гектар ажылдап кылыры херек турган. А бөгүнде аңаа камналга херектир. Ол-ла шелге кывар үүлдү эвээшти чарыгдаан, техниканы эвээшти ажыглаан, эвээш механизаторлар ажылдаан боор-дур. Сонгу Кавказка свекла өстүрерде техникага хереглел үшүүн бири, бүдүн чартык, ийи катап кызырлып турарының чижектерин билир мен. Үүге ындыгын дээрге, звеноларга ажылдап турар. Кижи хөйну кылыптар аргалыг--дыр, эштер. Ам интенсивтиг хевириик улуг-улуг ажыл-агыйлары тургустуунуп турар. Алтай биле Казахстанда үш кижи-ле ийи-үш муң чартык гектар черни болбаазырадып турар-дыр.

Үн: Алыс түнел дээш ажыл бодунуң үре-түнелин берип турар, чылда ийи муң рубль чедир ап турар. Ногаа ажылында ажылдап турар херээжен чон чыл төнчүзүнде ийи муң рубльди, харын-даа оон безин хөйну ап турар боор-дур. Бирээде — камнап алганы дээш, ийиде— оон үш дугаар шалыг, үште— садыш сайгарганы дээш ап кээрге, ындыг болур-дур. Шаңнал акшазындан ангыда дүжүттү улгаттырганы дээш безин 1800-2000 рубльди ап турарлар. Ынчангаш дүжүт эки болурга 300—400 рубльди ажылдап ап турараар-дыр. Бир эвес гектардан-на 200 центнер дүжүт аптар болза, 400— 450 рубльди алырлар. Ынчангаш чурттап-даа, хөлүг ажылдап-даа болур ышкажыл.

М. С. Горбачев: Силерге чугаалаар дээн үүвемни актив хуралынга база-ла чугаалаар мен: силерде сүт саалдазы кончуг куду-дур. Сүттүң 50 хуузун Хабаровск крайже сөөртүп турар-дыр силер, эштер.

Үн: Бистиң совхозта саалда ниитизи-биле 3870 литр боор турар.

М. С. Горбачев: Кызыгаарынар ол эвес, 4600 литр сүттү саап алыр дээш туржур силер.

Үн: Чугаажок.

М. С. Горбачев: Мону утпайн көрүңер: селекция — улуг үүле-дир. Прибалтикада ажыл-агыйларывысты, Эстонияны чижекке ап көрөөл, дерт муң литрни саап ап турар апарган. Ам Белоруссия дерт муңну саап алыр сорулга салган. Уксаажыдылгазының шынары эки инек-биле ындыг-ла сүткүр эвес аңаа инекти кожа азырап турар. Оларга берип турар чеми-даа бир дөмей. А оон аразында ылгалы 800-1000 килограмм. Чогум-на ынчангаш мал-даа чеминин уксаажыдылга шынарының болгаш селекциянындаа херек боор турар ужуру мында. Бир эвес селекцияны чоруткаш, мал чемин четчир кыдыр белеткеп алыр болза, продукция арбын болур. Мооң мурнунда оны кылыры берге турду. Белгородка болган чөвүлел хуралга ол айтырыгны бир дугаар көдүрүп үндүрдүм. Керээ дугайында силерниң кайы-бирээңер ынчан билир турган деп бе... интенсификация дугайын аңаа чугаалаан мен.

Оон бээр инектерниң баш саныын үш-дөрт хуу эвээжеткен бис, а сүт—бүгү чуртка 8 миллион көвүдээн. Эзт база немешкен.

Үн: Шын-дыр. Бис ам ол угланыышкын-биле чоруп орар бис.

М. С. Горбачев: Инек бүрүзү бызаа бээр ужурлуг. Молдурга бүрүзүн дужаан турда, оон денизи 400—450 килограмм четкен турар ужурлуг, оон ангыда инек бүрүзүндеи... бир инекке онаштыр үш муң чедир алыр болзувусса, ол хире хөй сүтү салыр-каар-даа чер тыппайн баар бис!

Черде ынчаш, чугаа сеткилимге таарышты. Ажыл-агыйынар, мен көөрүмге, багай эвес-тир. Дорт, ажык чондур силер. Кым көдээ ажылагыйда болдур, оон байдалын шын чугаалап шагда-ла чаңчыккан. Силерден дипломаттар үнмес болбайн аан. Маңаа кандыг дипломатия турар боор—амыдырал көзөде далаштырып келген болгай.

М. С. Горбачев ногаа өстүрүкчүлериниң бригадазының кежигүннери-биле танышкан.

М. С. Горбачев: Ногаалар ажаан алышкынын колдуунда-ла бо үеде эгелээр силер бе?

Г. Мухина, ногаажылар бригадири: Эрткен чылын моон эрте эгелээн бис. Бо чылгы час соок боор, узамдыккан. Баштай рассадаларны горшоктарга тускай өстүрүп турар бис, ынчангаш ногааларның эрте бышканы ол. Рассадаларны кыры шывылыг теплицаларга өстүрүп турар бис. Рынок өртээн бадырары-биле ногааларның чамдык кезиин базаарже үндүрүп, садарын кызыдып турар бис. Чижээлээрге, рынокка помидорларның өртээ бешаалды рубль турда, бис ийи рубльге садар бис.

М. С. Горбачев: Продукцияның чидириглерин болдурбас дээш силерге рынокка садыглаарын чөпшээрээн. Күрүне көдээ черлерге бажың-балгат, уруглар садтары, эмнелгелер тударынга 160 миллиард рубльди үндүргеп. Ажыл төлевиниин шуптузунга — малчыларга, ногаажыларга, тускай эртемнигдерге бедиткен.

Г. Мухина: Бистин бригадавыс долу бот-орулга-чарылгада.

М. С. Горбачев: Хараадавайн тур силер бе?

Г. Мухина: Хараадавайн тур бис.

М. С. Горбачев: А саважылганың чек хевири тааржыр-дыр бе?

Г. Мухина: Тааржыр-дыр. Учётту кылып турар бис. Чижээлээрге, ногааны олуртуп алган дижик мен, кайы-хире ажыглаанымны, кайы-хире чарыгдап болурумну билир мен.

М. С. Горбачев: Шупту-ла камнап алган түүлдериңер силерге артар болгай.

Г. Мухина: А бир эвес арттыр чарыгдаашкын болган болза, камналганы чедип аарын кызыдар бис. Бригада керээзинче шилчидиивис. оон-биле технологтуг болгаш күш-ажылчы сагылга-чурумну бедиткениивис биске дыка таарымчалыг болду.

М. С. Горбачев: Бригада чөвүлели бар бе?

Г. Мухина: Беш кижи бар. Күш-ажылга киржилгенин коэффициентизин эвээжеди бээриивис таварылгалар база тургулаар. Ам канчаарыл? Ындыг түүлдер бар. Түнелдөргүзүг дээш ажылдап турар болгай бис. Керээ бистиң дыка-ла чурумчуткан.

М. С. Горбачев: Керээ үезинде эр улустуң безин чурум үрээр чоруктары дыка кызырылган болдуп ийин. А херээженнерде — чүгле өг-бүдеге кандыг-бир багай таварылга оларның холун салдындырып болур. Чурттун ёзулуг эзлери дээрге-ле ол-дур — боттарының ажыл-херектерин чорудуп, санап билир кижилер.

Үн: Бисте бир цех бар, кол агроном — сүмелекчиивис ол, боду-ла ажаок ажылдаан турар кижи. Бистиң негивисте специализация бар. Дөрт бригадирлиг. Бирээзи — сөөкла, өскези — капуста өстүрүп турар. А мен — помидор болгаш огурец өстүрүп ажылдап турар мен.

Үн: Мындыг үеде эки чурттавас арга чок. Кым ак сеткилдиг ажылдап, күш-ажыл кылып турарыл, алыс төнчү түнел чылда 700—800 рубль, немелде шаңнал телевирлери-биле кады 2800 рубль болуп турар. Ол кымга эки эвес деп? Ол акша-биле чүүдаа садып ап, хөпкериип, эки дыштанып ап болур.

М. С. Горбачев: Садыгларда эң-не чедишпейн турар түүе чүү?

Г. Мухина: Эки, чараш кеттинип турар бис. Бистин мында ийик фабриказы бар. Бодумнуң коллективим мурнундан чугаалаайн: көдээ ажыл-агый ажылдакчыларына кайы-даа үеде келер эки ийик-хөп ажаок херек.

М. С. Горбачев: Заводтан безин ажылчын хөптиг келген улус бар ышкажыл.

Г. Мухина: А дораан-на өттүр еде боор-дыр. Плаштар бар, ынчалза-даа олар база өттүр өдүп каар-дыр.

М. С. Горбачев: Бо совхозка келгеш, силерниң-биле ужуражып турарымга ажаок өөрүп тур мен. Мооң мурнунда мен ТК-га үргүлчү-ле, политиктиг айтырыгдардан ангыда, аграр секторуңуң айтырыгларын кылып турдум. Оны кылып турганым хөй барбаан-дыр деп бодап тур мен. Май Пленумун эрттирип алдывыс, керээлиг ажылдар айтырыын шиитпирлеп алдывыс. Техника ам дыка улуг ажылды кылып турар. Көдээ ажыл-агый машина тудуушкуну бо беш чылда технология бүрүзүнге, культура бүрүзүнге машина системазыбиле ажылдаар апаар. Үүгле чаңгыс-ла, чугаа-даа чок, четпес чүве — ол дээрге техниканың зона аайы-биле хуваалдазы-дыр. Зона бүрүзүнге бодунуң техниказы турар ужурлуг. Бирээзинде, чижээлээрге, курган чер дижик. Анда черни аңдарган безин херээ чок, ону аңдара каг-байн, үүгле плоскорез-биле үлдүртүп ап болур. Силерге, чижээлээрге, сугну өскээр чайын алгаш, чалдарны оорталай белдин алыр болгай. Көдээ ажыл-агыйы дээрге — агаар-бойдус-биле демей, ажаок өскерлиичел херек болгай.

Силериң шупту-ларың эки эскерип турарынар кончуг эки-дир: көдээде чурттаар бажыңнарының-даа, уруглар садының-даа тудуглары шуудан чоруп турар-дыр. Силерде, бо районда, совхоз бүрүзү 25 квартира алган деп чугаалажып турлар, а силерниңде...

Үн: Бистер эрткен чылын 40 квартираны алдывыс, улуу-биле четтирдиивис. Бо чылын база 40-ни алдывыс.

М. С. Горбачев: Ye көдээге хөйну берген. Ажыы-биле чугаалааргa, кажан ол үре-түнеллерни берип эгелей бергенин кижи эскерип каарга, магалыг-дыр. Көдээ ажылагый дээрге берге херек болгай, ажык дээр алаандан ол дыка хамаарылгалыг: ында өрттенген, ында шыгаан, дүгде соокка алыскан-даа болгулаар. Бүгү үүвени кылган ышкаш болур сен — дүжүттү манап, сеткил-сагыш-даа эки-ле олурар, ынчалзажок хөп-хөпертен — үүү-даа чок куруг калгылаар. Хар чааптар, бүгү-ле чүве хар адаанче кирген болур.

Ук ажыл чиик эвес. Ынчангаш күрүне боттарының күжүн черге болгаш көдээ ажыл-агыйга бараан болдуруп турар кижилерни сонуургадыр болгаш оларның амыдыралын эжижидер дээш сагыш салып турар. Хоорайлар өзүп, үлетшүр хөгжүп турар. Көдээ сектор сан талазы-биле кызырып-ла турар хире-дир. А продукцияны хөйү-биле боор херек. Ынчангаш техника херек, чемнигчидилге херек, идиг берилгиннери херек. Силер боттарынарны оон эзлери ыылдыр медереп билип турар-дыр силер. Ол кончуг эки-дир. Ындыг болур-даа ужурлуг. Ынчангаш силер бүдүрүп билир апарган, садыглап эгелээн, көдээге турумчуп чурттап эгелээн-дир силер. Культурлуг чурттаар. Ол эки-дир. Бистин политикавыстын алыс утказы-даа ындыг. Ол нарын эвес, бөдүүн. Ынчалза-даа бөдүүн политиканы чорудары ындыг-ла амыр эвес. Силерге бүгү-ле эки үүлдерни күзедим.

Хүннүң ийги чартымда М. С. Горбачев «Хабаровск край оң ийги беш чылда» деп делгелгеге чораан, хоорайның теп кезээнин тудуубуле танышкан.

М. С. Горбачев делгелгеге чораанының соонда, хоорайның төвүнде чыылган хабаровчуларның чанына поктааган. Шимээнигг чугаа катап эгелээн. Хоорайның чурттакчыларына Михаил Сергеевич чугаалаан:

Силерге болгаш крайның бүгү ажылы чоннарына Политбюродан байыр чедирдим. Силерниң эвилең, чүректиң ханызындан чугаалаан сестеринерни ленинчи Теп Комитетке хамаарыштыр көрүп тур мен. СЭКП-ниң XXVII съездизинин угланыышкынын совет улустуң чаңгыс эстеткилдиг деткин турары кылдыр ону көрүп турар мен.

А. БЕЛИКОВ,

Б. ГРИЩЕНКО,
Н. ЖЕЛЕЗНОВ,
СЭТА-ның тускай корреспондентилери.

Мал чеми белеткээриниң шалыпчы ийи айы чоруп тур

ШЫНАР ЧОКТА, ХООЛУ ЧОК

Көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязында Владимир Иванович Агломедзяновтуң удурткан мал чеми белеткээр механизастаттынган бригадазы бо чылын 4400 тонна сиген белеткээр. Дөрт звенодан тургустунган бо бригада бежен ажыг кежигүнүт, техника-биле бүрүн чепсегленген. Ук бригада июнь 12-де мал чеминин белеткелинче үнген, июль 24-ке чедир 1310 тонна сигенни белеткээн. Ол эки бе азы багай бе?

Белеткеттинген сигениң хемчээли районнуң хайы-даа ажыл-агыйынындан хөй. Ынчалзажок ажылдың ам-даа четпес чоруп турарын айтыры чугула.

Дуржулга станциязының мал чеми бүдүрер киллизининң эргелекчизи Владимир Сахаровскийниң санап турарыбиле алырга, бир трактор хүнде гектардан-на дүжүт 15—20 центнер турда, 26 тонна сигенни кезер. Ынчаарга беш трактор норма ёзугаар хүнде 130 тонна, а кезилдеже киргениниден бээр 34 хонукта 4420 тонна сигенни кезер азы 4400 тонна план ажыр күүсеттинген турар ужурлуг. А ол үе дургузунда белеткеттингени үүгле 1310 тонна. Оларның бүдүрүкчү чок ажылдааны моонилден.

Ажылдың бүдүрүкчүлүү 2,5 катап эвээш болган азы 3110 тонна сиген нормага чедир белеткеттинмээн. Оон чылдааның сигенчилер, ылангыя оларның удуртукчулары чаъчаашкынче чүүй каап турар. Че, харын, сигениэзи үениң деп кезиинде чаашкын үзүкчок кудуп келген дийик, ынчан безин арткан 17 хонукта 2210 тоннаны белеткеп ап болур. Азы техниканы үрелиишкин ындыг кончуг хөй болган бе? Чок, сиген кезиишкининге техниканы белеткээн эки, кым-даа үрелиишкин ужунда улуг туруушкунга амдыызында таварышпаан. Ам чылдагаан үүгле ажылды организастап турарында база дүжүттү бедидери-биле хуусааны өжегээр узамдыктырып турарында болуп болур. Ынчалза-даа ажыл узамдыккан тудум мал чеминиң шынары улам баксыраар дээрзин уттуп болбас.

Кандыг-даа мал чеминиң шынары оон чечектелип турар үезинде эң бедик. Ол үеде Дуржулга станциязы мал чемин коңтуг эвээшти белеткээн. Оон безин шынары хирелиг болган, моон соңгаар уламна баксыраар. Июль 22-ниң медээзин ёзугаар алырга, хынаттынган 1058,4 тонна сигениң үүгле 204,6 тонназы бирги класстыы болган. Ийги класстыы—416,9 ' тонна. Артканы үшкү класска душкен, а 104 тонна сиген шуут класс чок болган. Ниитизи-биле алырга ындыг, а сараатта сигениң шынары оон-даа чавыс.

Оът-сигениң хоолузу хонук дургузунда безин каш катап өскерлир. Маңаа үүгле малдың организминге «А» витаминни тыылдырар каротинни ап көрөөл. Дуржулга станциязының шөлдеринге ол эртенгиниң 5 шактан 8 шакка чедир бир килограмм сигенге 65,7 миллиграмм турган, а дүштекинин 12 шакта 57,4 миллиграмм чедир эвээжээн. Каротин кежээкиниң 8 шакта 63,2 миллиграмм чеде берген. Ындыг өскерилгелерни көрүп тургашла, станцияның сигенчилери ажыл шагын 8 шакта эгелээрин, кежээ база 8 шакта доозарын чурумчуткан. Оон уламындан мал чеминиң хоолузу болгаш чемгерилге единицазы көскүзү-биле эвээжеп, белеткээн бүгү сигениниң чемгерилге единицазы үүгле 544 тонна четкен.

Сыпта сигениң шынары сиген чечектелип эгелээнден соңгаар ийи неделя дургузунда эң бедик турар, ону белеткээрниң кончуг таарымчалыг үезин ол. Оон соонда мал чеминиң хоолузу ноорту эвээжээр, сөөлүнде шуут «сөөктелип» каар, ол — улуг чидириг. Мал чеминиң чидирии сигении оорга-лай кескениниден, хоорзуунну бедик арттырганындан, черге сигении төккениниден база болуп турар. Ажааттынган сиген шөлдериниң кыдыгларында, онгул-чингил черлериндe ол чидириглерни база көрдүм. Ылангыя сиген кезер бо машиналар сигения дөзүиден дөрт сантиметр чедир кезип болур турда, чамдык черлерде оон ийи-үш катап бедик сигении арттырып каан. Ындыг чидириглериң түнелинде гектар бүрүзүнден ийи-үш центнер сиген чедир алдынмайн турар.

Сигениң чидирии болгаш шынарының чавызаары сигении ынай-бээр шимчедириниден, агаар-бойдустуң салдарындан, микроорганизмнериң ажылындан, үнүштүн клеткаларының байдалындан болгаш өске-даа чылдагааннардан база болгулаар. Изиг хүн караанга каротин 20—40 хуу эвээжээр. Ынчангаш кескен сигении шөлге үр чыттырбас херек. Маңаа күштүг салгынадыышкын-биле кургадыр арга улут ажыкты берип турар. Ынчаар курганган бир центнер сигенде, аңаа шөлге чыттыр курганган сигенге дениэ́рге, чемгерилге единицазы 30, белок 3 килограмм хөй. Ындыг турбуже Дуржулга станциязында бо депшилгелиг арганы чедир ажыглавайн турар, оон улаындан, черге сигении төккениниде база болуп турар. Ажааттынган сиген шөлдериниң кыдыгларында, онгул-чингил черлериндe ол чидириглерни база көрдүм. Ылангыя сиген кезер бо машиналар сигения дөзүиден дөрт сантиметр чедир кезип болур турда, чамдык черлерде оон ийи-үш катап бедик сигении арттырып каан. Ындыг чидириглериң түнелинде гектар бүрүзүнден ийи-үш центнер сиген чедир алдынмайн турар.

Сигениң чидирии болгаш шынарының чавызаары сигении ынай-бээр шимчедириниден, агаар-бойдустуң салдарындан, микроорганизмнериң ажылындан, үнүштүн клеткаларының байдалындан болгаш өске-даа чылдагааннардан база болгулаар. Изиг хүн караанга каротин 20—40 хуу эвээжээр. Ынчангаш кескен сигении шөлге үр чыттырбас херек. Маңаа күштүг салгынадыышкын-биле кургадыр арга улут ажыкты берип турар. Ынчаар курганган бир центнер сигенде, аңаа шөлге чыттыр курганган сигенге дениэ́рге, чемгерилге единицазы 30, белок 3 килограмм хөй. Ындыг турбуже Дуржулга станциязында бо депшилгелиг арганы чедир ажыглавайн турар, оон улаындан ында үүгле 35 тонна сиген күштүг салгынадыышкын-биле курганган.

Сигениң шынарын чидирбезиниң болгаш камныг шыгжаарының база бир аргазы — кескен сигении консервант чаштырбышаан дүргектээри. Бо ажыктыг арганы Дуржулга станциязы барык-ла ажыглавайн турар. Ону бо чылын үүгле күзүн тараан көк-тараа ажаарынга ажыглаан, оон-биле соксап каан. Оон-биле чергелештир сигении хөөндектеп ажаагаш, АВМ-ге курганган соонда сарайга азы оңгарга шыгжаар арга база сула ажыглаттынып турар. Бо депшилгелиг арга-биле үүгле 100 тонна мал чеми ажааттынган. Витаминниг сиген далганы бүдүрериниң планының чартыы безин күүсеттинмээн, үүгле 200 ажыг тонна бүдүрүүнгеи. Бо бүгүнү ап көөрге, малга хоолулуг, амданыг болгаш хөй чемни белеткээринче кичээнгей бо үлегер көрүгзер ужурлуг эртем черинде сула. «Шөлдериниң болгаш фермаларының бедик продуктуулуг болуруниче кол угланыышкын — интенсивтиг технологияны калбаа-биле ажыглаары» деп эш М. С. Горбачевтуң чугаазын конторазының эжиинде азын алган хирезинде ол технологияларны нептерединге Дуржулга станциязы боду үлегер болуп шыдавайн турар.

К. ЧООДУ.

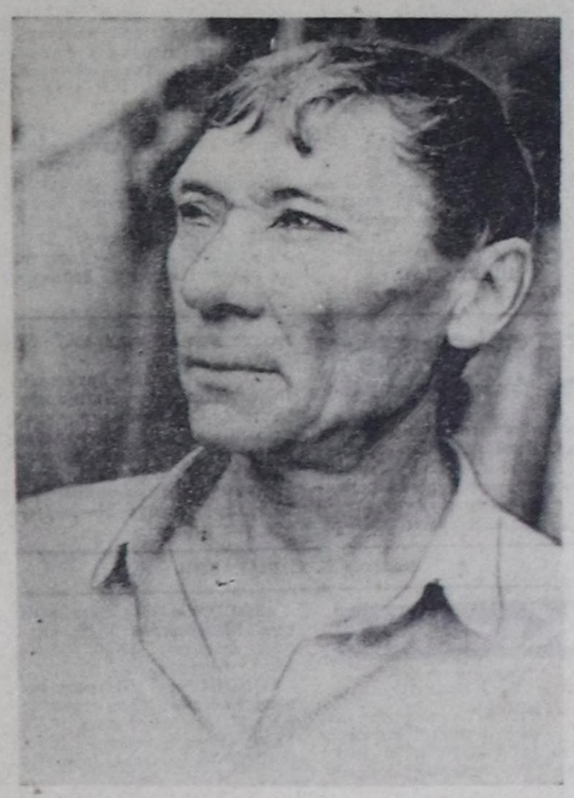

Дуржулга станциязының витаминниг сиген далганы бүдүрер агрегады чээрби хонук дургузунда 206 тонна борбаандылаан далганны бүдүргеи болгаш 100 ажыг тонна хөөндектээн сигении кургаткан. АВМ-ниң ажылчыннары бо чылын 570 тонна мал чеми бүдүрер онаалдазын 600 тонна чедирерин хүлээнгеннер.

ЧУРУКТА: витаминниг сиген далганы бүдүрер агрегаттың улуг оператору Константин Федорович Зиновьев.

Ч. КАРА-КҮСКЕНИН фотозу.

ТЕМПИНИ ШАПКЫНЧЫТКАН

Малга чем белеткээр талазы-биле социалистиг чарышка Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң ишчилери киржип, сиген белеткелиниң темпизин эзээн шапкынчыдыр орар. Эң-не кол үүл болза, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери. Ылангыя бо кампанияга көдээ ажыл-агый машиналарын, дериг-кожугларны долузу-биле ажылдадырыне кичээнгейни салып келген. Сиген ажаалдазында киржип турар тракторларны, машиналарны бригадаларда, звеноларда быжыглаан.

Тракторист, чолаачы, сигенчи болгаш малга чем белеткелинде кижи бүрүзү боттарында быжыглаан техниканы, дериг-хөрекселдерни болгаш өске-даа механизмнерни доктаамал туруушкун чок ажыглаарының хемчеглерин ап турар. Ол дээрге — социалистиг чарыштың негелделериниң бирээзи. Ажыл-агыйда тургустунган бригадаларда, звеноларда 152 кижини доктаамал быжыглаан.

Бо хүннерге чедир 1216 тонна сигении кезип сараатта. Оон иштинде 780 тоннаны прессээн. Мал чемериниң өске-даа хевирлерин белеткээри чоруп турар. Ол черле төптүг. Оон-даа бедик темпилиг ажылдаарын июль 15-тен сентябрь 15-ке чедир чарлаан малга чем белеткелиниң шалыпчы ийи айы негеп турар.

Артыы-Суг-Бажында сиген белеткеп турар С. Седен-оолга удурткан мал чеми белеткээр механизастаттынган звено социалистиг чарыштың бирги одуруунда. Оларда беш тракторну, дериг-кожугларны быжыглаан. Звено бо чылын 700 тонна сигении белеткээр планныг. 250 тоннаны белеткээн. Бичии коллективтиң удуртукчузу, социалистиг чарыштың организакчылары сиген белеткелиниң үезинде ден-дески ажылдаарын хандырар, ажыл шагын долу ажыглаар дээш күштү мөөнеп турар. Бар бүгү аргаларны болгаш курлавырларны ажыглаар болза, малга чем белеткелиниң шалыпчы ийи айының дургузунда эвээш эвес сигении сарааттан ап болур.

Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозта мал чемериниң белеткелинде 152 кижи киржип турар. Ынчангаш мал чемериниң белеткелиниң үезинде профессионал бедик мергежил, тывынгыр, эрес-кежээ чорук, ниитилп-биле алырга, шалыпчы күш-ажыл негеттинип турар.

А. МОНГУШ.

УЛУГ-ХЕМДЕН МЕДЭЭЛЕР

Район бо чылын 25 муң тонна сигении кезип, белеткеп алыр планныг. Дүүнге чедир ооң 19,6 хуузу белеткеттингеи азы эрткен чылдың бо үезинде турганынга деңнээрге, 1600 тоннаны хөйну белеткеп алган.

Оон мурнунда неделяга көөрде эрткен неделяда сиген кезилдезиниң темпизи ийи катап улгаткан. Хүнде ортумаабиле 280 тонна сигении белеткеп турар. Ажыл-агыйлардан «ҮТКА 25 чылы», «Ак-Туруг», «Найырал» совхозтарның сигенчилери шалыпкын темпилиг ажылдап турарлар.

Мал чеминиң белеткелинде районда шупту 500 ажыг кижини эвилелдээн, 100 ажыг кижи хол кадыры-биле кезип турар. Улуг-хемчилер ажылдың темпизин болгаш бүдүрүкчүлүүн моон-даа бедидериниң арга-курлавырларын дилеп, тып турарлар.

* * *

Жданов аттыг совхоз бүдүрүлге планында көрдүнгеиин ёзугаар чайгы чер аңдарылгазын 1200 гектарга чорудар. Совхозтуң дирекциязы олче улуг кичээнгейни угландырып, ДТ-150 марканың 6 тракторун быжыглаан.

Совхозтуң мурнакчы хоочун механизатору Николай Бады удурткан ук звеноның кежигүнцери Максим Көк-оол болгаш аныяк трактористер Лесоол Монгуш, Андрей Чагман, Амир Тумат хүн үлүүн 110—130 хуу чедир күүседип турар. Коллектив кежигүннери келир чылдың дужудунге магадылалдыг бо ажыл-херекти чедишкиниг доозар.

Д. ШУЛУУ.

ССРЭ-НИҢ ӨРТЕКТЕР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ КҮРҮНЕ КОМИТЕДИНДЕ

Арагалаашкын болгаш алкоголизм-биле демиселди күштелдирер талазы-биле ажылдап кылган хемчеглерин улам ынай боттандырар сорулга-биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң айтышкынынга дүүштүр 1986 чылдың август 1-ден эгелээн, эзиртир суксуннарга күрүнеиин үүрмектеп садар өртээн 20—25 хуу өстүрер, оон иштинде:

0,5 литриин водказынга, ликёр-водка кылыгларынга болгаш коньякка 2 рубль 30 көпеекти;

0,7 литриин ажыы улуг виноград винозунга — 50 көпеекти немээр.

Оон-биле калы чоннуң хереглел бараанларының чамдык хевирлериин үүрмектеп садар өртээн ортумаа-биле 15—20 хуу чигедир. Аңаа хамааржыр үүлдер болза, бичии болгаш элээди урутларга идик-хөп болгаш трикотаж, кылымал хөмден кылган кылыглар, хевистер болгаш хевис кылыглары, эр-хөрээжен улустарның идиктери, мотоциклдер, хрусталь, культура-амыдыралга болгаш ажыл-агыйта хереглээр чамдык барааннар болур.

Эзиртир суксуннарның өртээн улгаттырган, киирип алыр акша үстүнде айыткан бараанларның өртээн чигеткен чарыгдалдарга барык деңбоон турар.

ДАКПЫРЛАП АЖЫЛДААРЫНЫҢ ЧУРУМУ

Чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлгелеринге дакпырлап ажылдаар күзелдиг ажылчыннарның, инженер-техниктиг ажылдакчыларның болгаш албан-хаакчыларның күш-ажылын организастаарының болгаш идиг бээриниң керээлиг формазының дугайында дүрүмү ССРЭ-ниң Күш-ажыл болгаш социал айтырыглар талазы-биле күрүне комитеди болгаш ВЦСПС-тин Секретариады 1986 чылдың май 13-те доктаалы-биле бадылаан.

Чурттакчы чонга амыдыралдың ачы-дузаазын чедиреринге, септелге, чүдүрер-дужүрер ажылдар күүсеириге, а ол ышкаш бүдүн ажыл хүнү четпес үеде ажыл кылыр черлерге ажылдакчыларны немей хаара тударыбиле чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң удуртукчулары дакпырлап ажылдаар кижилерни хүлээп ап болур. Ол хүлээп алырда ажылдакчылар боттарының кол ажылдап турар черинден дашкаар үеде дакпырлап ажылдап шыдаар бе дээрзин хүлээп алыр, шалыдын профэвидел комитеди-биле дугуржуп турган, доктаадыр.

Бүдүрүлгеиин администрациязы дакпырлап ажылдаары-биле болунуп бүдүрүлгезинин-даа, өске черинин-даа ажылдакчыларын хүлээп ап болур. Өске черден кижи хүлээп алырда, оон кол ажылдап турар бүдүрүлгезинин, организациязының удуртукчузунуң профэвидел комитеди-биле деңге берген чөпшээрелин алыр ужурлуг. Бодунуң черинде дакпырлап ажылдап турар кижиге өске черге дакпырлаарын чөпшээревес.

Дакпыр ажыл бир хонукта 4 шактан азы дыштанып хүн бир өөлчегден ашпас ужурлуг. Бо таварылгада ай дургузунда дакпырлаан үе айда норманың чартык кезин болур. Дакпыр ажылын бүдүрүлгеге-даа, бажыңыңгада кылып болур.

Дакпырлаар күзелдиг ажылдакчылардан тускайлаттынган азы комплекстиг бригаларны тургузуп болур, а ындыг коллективтерни тургузары берге болза, күш-ажылды тус-тус кижиге онаштыр организастаарының хевирин өөренип көөр.

Бригада коллективи азы тус-тус ажылчыннар бүдүрүлгеиин администрациязы-биле, профэвидел комитеди-биле дугуруштунган керээ чарар. Ук керээге дараазында үүлдерни киирер: ажылдың тодаргай хемчээли, ону кылып доозарының хуусаазы болгаш шынарынга негелде; ажылдың доктааттынган хевиринге төлээр шалың фонгузу; ол ажылды кылырынга таарымчалыг байдалды, а ол ажылга айыыл чок чорукту тургузар талазы-биле администрацияның хүлээлгези; керээлиг хүлээлгезин күүседири дээш бригаданың азы тустус ажылдакчыларының харыысалгазы; күш-ажылды камгалаарының болгаш айыыл чок чоруктуң дүрүмнерин сагыыры; күш-ажылдың сагылга-чуруму; ажыглап турар дериг-хөрекселдериниң бүдүн-бүрүн болуру; артык кезектерни, материалдарны камналгалыг чарыгдаары.

Керээлиг бригадаларның кежигүннериниң база тус-тус ажылдакчыларының шалыдын, акшазын ук бүдүрүлгеге доктаамал ажылдап турарларбиле бир деңге бээр, ынчан керээ чаргы кижиниң кылган ажылын хүлээп алган соонда акша төлээр.

Дакпырлап ажылдаан кижилериң ап турган акшазын ооң ортумак шалыдын санап турар үеде барымдаалаазы көрдүнген. Ажылчын мергежилдерге дакпырлап турар кижи бодунун кол ажылдап турар черинден шөлээже үнер болза, аңаа дакпырлап ажылдаан үезин санап тургаш база шөлээни ол-ла үеде боор. Ол бүдүрүлгеде доктаатынган чигелде дакпырлаан кижилерге көрдүнмээн.

Дакпырлап ажылдап турар кижини ажылдан үндүрерде профэвидел комитеди-биле дугуржуу албан эвес, дыштанылга пособиезин төлевес.

18 хар четпээн ажылчыннарга болгаш албан-хаакчыларга, ол ышкаш удуртукчу ажылдакчыларга дакпырлап ажылдаарын чөпшээревейн турар.

С. АРАКЧАА,
Тыва АССР-ниң Күш-ажыл күркомунун даргазы.

Хандырылгаңар кандыгыл?

«ЧИДЕ БЕРГЕН» ДИШТИ

Тес-Хем районнуң чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң парикмахерскаязы. Баш дүгү чазай таартып алыр дээш, эжим-биле кады аңаа келдиивис. Парикмахерскаяда баш дүгү таарар машина чок, хол хачызыбиле таарып турар деп дыннаан болгаш, чүвени канчап билир дээш баш дүгү таарар машина тудуп алгаш келдиивис. Аңаа ийи шак ажыл чорда келириивиске, парикмахерская шоочалыг. Коридорда стол кырында саазын документилер чыый салып алган олурар хөрээжен кижиден айтырарывыска, «Машина чок, хачы-биле таарып турар» деп харылады. Манагзының тура, чартык шак хире болгаш көөриивиске, базала шоочалыг. Үш шак ажыл турда база келдиивис. «Каржы берген-дир силер, бир эштиг чаа-ла мынаар бар чыттыр» дээн чугаа дыңнадывыс. Ажыл шагында ажылдаар черинге турбаска, улус маңааш, шаг боор-дур. Албан черинин моторлуг хачызын чидирип алгаш, сагыш амыр чоруп турарын кайгаар кижи-дир мен. Бо айтырыгны өөренип көөр болза эки. Үүге дизе, ол хандырылганың культуразы-биле холбашкан. Электрилиг хачыны бөдүүн хол хачызы-биле канчап деңнээр боор. Мындыг чаагай үеде канчап черле хол хачызыбиле ажылдаар боор, кижилернин шак-үезин камнаарынга-даа таарышпас чүвелир. Бүдүрүлге эргелелиниң удуртулгазы ону кичээнгейге алыр болза эки.

Ф. ТАУ.

«ДУМКА» — БИСТИҢ ААЛЧЫВЫС

Украин ССР-ниң Т. Г. Шевченко аттыг Күрүне шаналының лауреады, Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниг, УССР-ниң алдарлыг, үлегерлиг хор капеллазы «Думка» бистиң республикавыста аалдап келген. Ураң үүл удуртукчузу болгаш хол дирижер—УССР-ниң ураң үүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы Евгений Савчук, 1922 чылда тургустунган бо коллектив каш-каш салгалдың көрүкчүлериниң бедик үнелелин алган. Күүседикчилер чаартынып, чалыыттап тураада, чанчылдарны хажыпайн уламчылап келген. Ам капеллада чеден беш профессионал хөгжүмчү ырлап турар.

Программада — орус болгаш даштыкы классика, украин улустуң ырлары, «Думканың» ыраажыларында УССР-ниң ол алдарлыг артистери бар. Биске оларның алдызы келген. Олардан Анатолий Глазырия, Пётр Довбня, Игорь Бавин, Вера Алпатова, Марина Шевчук, Галина Скиталенко олар-биле көрүкчүлер танышкан.

Капелла Францияга болгаш Болгарияга, Совет Эвилелилиниң улуг хоорайларынга гастрольдап чораан. Маршруттар узун, Карпаттардан Магаданга чедир, Ортаакы Азия, Кавказ, Урал дээш артистерниң четпээн чери чок. Бо кээрде, олар Томск облазынга эрткен «Сонгу үктүң Хаязы» деп Бүгү-эвилел фестивалынга

киришкеш, тудугжулар, ыяш белеткекчилер суурларынга ол беш концерттери берген. Красноярск крайның чонунга олар аян туткан. Кызылчылар беш концертти сонуургап көрген.

Украин улустуң «Дунай хемге», «Мак» болгаш өскедаа ырларны капелла ынчан бедик мергежилдии-биле күүседкен. В. Кирейконун Г. Шевченконун сөзүнге бижээн. «Мээн бодалдарым» деп ыры-ны (солист П. Силяво), Е. Станковичиниң «Кубань ырларын» (солистер Е. Куля, В. Иваненко) дыңзыг адыш часкаашкынары-биле үдээн. Даштыкы классиканы капелланың үделези-биле П. Довбня, А. Твардовскийниң сөзүнге Р. Щедриннин хор поэмазын солист Д. Глазырин күүседкен. Сагыш-сеткилди өпейлеп кээр уян аян, далай чалгыы саарылган дег хөлзээшкин, марш базымнар тода үнү дыңналып келир.

Көрүкчүлериниң бирээзи ССРЭ-ниң улустуң артизи А. Б. Чыргал-оол-биле концерт соонда ужурашкаш, оон капелла дугайында бодалын сонуургап айтырдывыс.

— «Думка» — ат-сураглыг ансамбль. Оон-биле ийи дугаар ужуражылгам бо. Коммунистиң дөрткү пленумунга чораан, ону сонуургап көрген мен. Үделге чок ырлаары берге. Бот-боттарын дыңнажып ырлаары негеттинер. Дөрт үнге ырлар аянныг, чараш дыңналыр-дыр. Украина — ыраажылар чурту. Улустуң ырларын тааланчыг күүседип турар-дыр — деп, ол чугаалады.

Украин өнүктерге узун орукту, хөй адыш часкаашкынарын күзеп каалынар.

Чуруктарда: «Думка» капеллазы, солист Е. Куля күүселде үезинде.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

Профтехучилище: чаа өөредилге чылынга

БИЕЭГИ-ЛЕ ДҮВҮРЭЭШКИННЕР

Кызылда № 1 профессионал-техниктиг училищениң коллективи келир өөредилге чылынга белеткелдиг ужуражыр дээш планнаттынган чамдык ажылдарны кылып чоруткан.

Бо чылын аная сес класс дооскан 180, онгу классчылардан 30 кижини чыыр, шилиир, хүлээп алыр. Амгы хүннерде сески классчылардан 189, ортумак школа дооскаңнардан 10 кижи училищеге өөренир күзелин илередип, биллириишкиннер киирип, чогуур документилерни дужаган.

Мооң мурнунда чылдарның дуржулгазындан алырга, школага өөредилгезин ара каггаң, эртем-билиг шиңгээдин алырындан оспаксыраар элээдилерни чамдыкта мырыңай албадаар чыгыы турган, училищеге өөредир багай чаңчыл «хоочуран» бар чыткан. Өске таварылгаларда өөредилгези, сагылга-чуруму кошкак-ла дишкеш, өөренікчилерни профтехучилищелерже чыгап, оларның күзелчүткүлүн, сонуургалын барымдаалавайн, школалардан аная бөлүп эккээр турган. Ол чорук «дус чокта амдан чок, тура чокта күш чок» дээн үлегер сөсте ышкаш, училищеге мергежил чедип алырының программазын үүп шыдавайн, кичээл шагы үзер, сагылга-чурум үрээр, өөредилгезин ара каггаш, аал-оранынче чана бээр азы сарыыл чоктуң уржуундан кем-херекдаа үүлгедиринге чедип, училищениң ат-алдарын бакыралып турган.

Училищениң башкыларының, будурулге мастерлериниң чугаазы-биле алырга, келир өөредилге чылынга чыыш элээн организастыг чоруп турар. Ында мергежил шилип алыр угланыышкын талазы-биле штаб план ёзугаар чыл эгезинден тура ажылдап турар. Ооң хуралдарынга маңаа өөренип киреллерни шилип алырын чаңгыс аай негелделерге дүүштүр шыңгыы чоруларын чугаалажып, район бүрүзүнге будурулге мастерлерин быжыглаан.

Бо училищеге мергежил чедип алыксаанарга Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик, Мөңгүн-Тайга, Бии-Хем, Тожу, Сүт-Хөл, Кызыл районнарның девискээринде турар школалар хамааржыр. Будурулге мастери харылап турар районунга сургакчылап чеде бергеш, республикада бедик мергежилдиг механизатор кадрларны белеткеп турар училищениң ажыл, амыдыралын өөренікчилерге сонуургадып, оларның ортузунга тайылбыр ажылын чорудар. Шилиттинген өөренікчилериниң ада-иелери-биле беседалажыр.

Маңаа сес класс дооскаңнар үш чыл өөренгеш, калбак мергежилдиг механизаторлары болур. Ортумак школаны дооскан оолдар, кыстар бир чыл хуусаалыг мелиораторлар, малчыннар, электриктер, машина-биле сүт саарының мастерлер курузун төндүр өөренгеш, тускай мергежилди чедип алыр. Училищени сагылга-чурумнуг, эки демдектер-биле чедишкиниг дооскан курсантылар Ачинск, Барнаул болгаш өске-даа хоорайларже индустриалдыг башкы техникумнарынче улаштыр өөренип болур аргалыг.

Келир өөредилге чылынга чаа чыыштың баштайгыларын август бирден эгелеп хүлээп алыр. Кызылдың школа-интернатындан 19 өөренікчи механизатор болуксаан күзелин илереткен. Оларның кижи бүрүзү-биле беседалашкан.

Август 25-тен эгелеп курсантыларны хүлээп алыр комиссия ажылдап киришпер. Оларның-биле беседалажыр, эмчи шинчилгезин эрттирер, белүктерге үскеш, будурулге мастерлеринге, кижизидикчи башкыларга быжыглаар.

Училищениң удуртулгазы бо чылгы чыыштың шынарынче кол кичээнгейин углап, маңаа өөренип киреллериниң характеристикалары-биле таныжып, ам-даа чаа өөредилге чылынга белеткел ажылдарын уламчылап, районнарже үнүшкүннерни организастаар.

Төөрү түңнели ам-даа үнмээн ол бүгү ажылдарны кылырын орадашса-даа, шиитпирлээр кол айтырыглар олчаан артышаан, оон мурнунда чылдарда турган дүвүрээшиннер биеэги хевээр чайлаттынмаан.

Училищениң башкылары районнарже үүп турааа-даа, школа директорлары-биле дорт харылааны мынчага дээр тулуп ап, күштелдирип шылаваан. Кызыл районунуң улус өөредилге киллизи келир үениң механизаторларын белеткээр айтырыгның хажыызынга артып, бо училищеге өөренір күзелдиглерни ам-даа илереткээн.

Он филиалдыг бо хоочун ортумак өөредилге черинің директорун, оон өөредилге-кижизидилге ажылдар талазы-биле оралакчызын дүне бээн отту чаштай бээр ыыдыр бодандырыптар дүвүрээзиниг айтырыгларның биреэзи — ниитиниң чуртталга черинің болгаш өөренір корпустуң капитал сеттелгези. Кылыр ажылдарның хемчээли кедергей улуг. Өөренір корпуска электри чоруткан шугумнарны чаартыры, эртемнер аайы-биле кабинеттерни катап эде дериври, сайгылгаан чырын немээри, чаагайжыдылга ажылын улам калбартыры дээш оон-даа өске. Ниитиниң чуртталга черинге каът санынга ленинчи өрээлдерни деривр, дыштанылга черлерин, погаанчыткан девискээрин белеткээр. Адаккы каътка дискотека өрээли хөй үе-шакты, күженишкинни үндүрерин негеп турар.

Өөредилге ажыл-агыйы училищеден 28 километр ыракта турар. Ында база ажыл калбарган. Амдыызында тараа шаның, машаналар турар черлерни белеткеп кылган.

Келир өөредилге чылында курсантыларның дыштанылгазынче, хостуг үезинче, класстан дашкаар ажылларже кичээнгейин күштелдиреринн планнап турар. Ураң үүлүнүң янзы-бүрү бөлүмнерин, спортчу секцияларны немей ажылдар. Оларның удуртукчуларын четчелээри чоруп турар. Кижизидикчи башкыларда шупту дээш эртемниг кижилер ажылдап турар. Эртемнер аайы-биле башкылар четчелеттинген. Будурулге мастерлериниң бөлүүнге индустриалдыг башкы техникумнуң бо чылгы доозукчулары 4 кижини ажылга хүлээп алыры-биле дугуруушкан. Ынчалза-даа будурулге мастерлеринде бо училищениң угланыышкынына таарыжыр тускай эртемнигле амдаа чедишпес хевээр.

Биеэги-ле шиитпирлеттинмейн турар айтырыглараан дарый ушпунар, эде тургустунар, чогаадыкчы чаа ёзу-биле ажылдаар, даандырган ажылхерек дээш харысалганы белдидер сорулга училищениң удуртулгазының мурнунда туруп турар. Кымга-даа амгы үеним негелдези ол-ла болгай.

Д. САЛЧАК,
«Шынның» корр.

Номчукчунуң бодалы

ӨСКЭЭР ЧАРДЫКТЫРАРЫН ЭВЭЭЖЕДИР

Чаа-оол Ондарның «Башкының үезин» деп материалынга хамаарыштыр бодалымны немей илередир бодай-дыр мен. Школа реформазының негелдезин ёзугаар нарын, харысалгалыг ажылдыг башкы кижини өскээр чардыктырбас ужуралыг. Ынчалза-даа ылангыя көдээ суурларда башкыларны өскээр ажыглаар, оларның үезин үнелевес чоруктар хөй таваржыр.

Суур бүрүзүнде квартал концерттери, шефтер башкыларның идепкейлиг киржилгези-биле эртип турар. Башкы бүрүзү хуваттынган кварталынга хурал эрттирер дээш баарга, кым-даа чок боор. Ийи-үш шак улус чыып кээр. Хөй кижи киириштиреррге дээштиг болзун дээш, шупту чыглырын маңаар апаар. Концерттер белеткелиниң үезинде дүнеге чедир ол чаңмас.

Кыдырааш хынаар, кичээлге белеткенир үе эвээш артар. Номчуур материалдар бар. Бажың ажылы ынчан уттундурар. Башкы кижи демей-ле өг-бүле ээзи, ие болур. Ол урулларының кижизидилгезинче база сагыш салыр.

Квартал төптери чурттакчы бажыңнар болганда, хөй урулларлыг өг-бүлеге дыш бербейн, дүвүредип турарга, эпчогу аажок.

Шеф ажылынче башкыларны хөй киириштирип турар. Субботада шактыг башкыларны кварталдар даргалары шеф барбаан дээш артыктаары база бар. Карл Маркс атындағы совхозтуң директору И. Ш. Монгуш школа коллективи албан хой кыргылдазынга киришсин деп айтыышкын берген. Ажылдың ей-шаан эрттирип, эки организастап шыдавайн, «думчукка тулганда бызаа сугжу» дээп ышкаш шеф-биле шуургудар чоруктардан черле ушпунар болза эки. Дыштанылга үезинде өске херек. Үстүкү классчыларны ажылга өөредири база чугула. А башкыларның үнелиг үезин өскээр чартыктырарын эвээжедири чугула деп бодаар мен.

Ону, мону кылбаан дээш чемелээри оларның ат-алдарынга багай салдар чедирип болур.

А. ОНДАР.
Ийме ортумак школазының директору.

ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ КАЯА, ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

«ЕНИСЕЙ» Культура бажыңынга

Август 3-те — «Бистиң үевис, бистиң ырларывыс». Аныяктарга дыштанылга кежээзи. 19 шак 30 мин. эгелээр.

Культураның болгаш дыштанылганың «ГАСТЕЛЛО» аттыг парыгынга

Август 2-де —«Каттырынарла, хулумээрүүцер-ле!». Аныяктарга дыштанылга кежээзи. 19 шакта эгелээр.

Август 3-те — «Чай-86». Студент тудуг отрядтарының фестивалы. 10 шакта эгелээр. Парктың шаналы дээш уруглар хоорайжыгажынга оюннар, аттракционнар болур. 12 шакта эгелээр. «Кижиде бүгү-ле үүе кайгамчык болур ужурлуг». Аныяктар кежээзи. 19 шакта эгелээр.

«Совет Тывының 5 чылы» стадионга болгаш ДОСААФ обкомунуң боодалга черинге

Август 2-3-те — Шериг назы четпээн болгаш шериг назылыг аныяктарның республика спартакиадазының түнел маргылдаалары. 10 шакта эгелээр.

Парктың спорт шөлүнге

Август 3-те — Спартакиада. Студент тудуг отрядларының командаларының аразынга маргылдаалар. 10 шакта эгелээр.

ТВ

АВГУСТ 1-де
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —«Үе», 8.45 — «Өөнүктер чыглыр бажың». Док. фильм. 9.35 —Мультфильмнер: «Янтарь шооча», «Кастар-куулар». 10.15 —Москваның академиктиг хореография училищезинин сургуулларының концерти. 11.00 —«Заигезур баар орук». Док. фильм. 11.25 — «Делегатскаяда музей», «Чүгле чаңгыс өң». Шаажаң сава делгелгези. 11.50— 11.55—Медээлер. 14.30—Медээлер. 14.50 — «Сонгу үкке чалгыныар». Док. фильм. 15.40 —«Сен. база Россияга төрүттүнген сен». ССРЭ-ниң улустуң артизи Л. Зыкина ырлаар. 16.10 — «Сыйлы берген лага» Ураң-чечен фильм. 17.25 — Орус чугаа. 17.55 —Эрмитаж. Германияның ураң үүлү. 18.30 — «Бисти Артек айыралдаштырган». 18.45 —Бөгүн делегейде. 19.00 — «Альтернатива». Эртемденниң делегей шуулганының киржикчилериниң «төгерик столу». 19.45 —«Арфа аян туздуг тур». Фильм-концерт. 19.55 — Ураң-чечен фильм. «Спрут». Италия. 3-кү серия-зы. 21.00 —«Ye». 21.35—Эстрада театрынга шулукчу А. Дементьевтиң кежээзи. 22.45—Бөгүн делегейде. 23.00—23.45 — Фехтованиеге делегей чемпионалы. Болгариядан дамчыдылга.

ИПИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 —«Ында, ак даглар турар черде». Док. фильм. 8.40—Найырал хороводу». Эвилелдешкен республикаларның улустуң коллективтериниң концерти. 9.25 —Англи дыл. Өөредириниң бирги чылы. 9.55 —Уруунуң уруу кылыр томуйлаттырганы». Ураң-чечен фильм. 1,2 сериялары. 12.10 —«Келерлей эзлгаринин ажыктыы». Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.20 — Он алды харга чедир болгаш оон өрү». 13.05 — «Эдуард Гончаров болгаш өскелер-даа». Док. фильм. 14.00—14.05 —Мелээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20. Уруглларга фильм. 18.30 — «Ажыктыг күш-ажыл болгаш арыг-шевер чуртталга дээш». Кызылдың ажылы чонунуң хостуг шагын организастап турарының дугайында дамчыдылга. 19.00 — Телемедээлер. 19.10 —«Азия төвү». Программада: медээлер. «Техниктиг депшилгении орудтары». Ийиги курлавырларны ажыктыг ажыглаары дээш. «Күш-ажылчы эзлчет соонда». Дельтапланеристер клубунуң ажылының дугайында дамчыдылга. 19.40—«Тываның экранларында». 19.55 —Чарлаллар.

МОСКВАДАН

20. 00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Чүруп каан оолчугаштың буруузу чүдел?» Мультфильм 20.15 —Чуруктулар дугайында чечен чугаалар. Скульптор В. Цигаль. 20.45 — Бичии концерт. 21.00 «Ye». 21.35 —23.10—«Ярославна — Франциянын кадыны». Телефильм.

АНЫЯК ӨРТЧҮЛЕР

Пионержи чай чоруп тур. Пионер лагерьлеринге аныяк өртчүлериниң хүнү өткилээн. Ол хүн «Юпиаттар» станциязының чанында пионер лагеринге кончуг солун болуп эрткен. Аная «От уруглларга эвес» деп беседаны чоруткан. Ол ышкаш оларга өрт хереклерни канчаар ажыглаарын көргүзүп, таймылбыр ажылдарын чоруткан. Өрт бүрүзү өртке удур темалыг 6 хана солунду үндүрген. Уруглар боттарының күжү-биле ураң үүл номерлерин белеткээн. Эң эки дериттинген болгаш шынарлыг кылдынган хана солуннарынга өртөктиг белектерни тывыскылаан.

Хоорай чоогунда «Челээш», Дубнинин болгаш Гагарин аттыг пионер лагерьлеринче организастыг үнүүшкүннерни кылгылаан бис. «Челээш» пионер лагеринин уруглары болгаш оолдары өртке удур беседаны дыңнаарынга, маргылдаага идепкейлиг киржилгени демдеглээр апаар. Лагерьнин начальниги Н. Н. Хромова, улуг пионер вожатыйы Роза Джалилова ужуражылганы бедик деңнелге өрттиргеннер. Отрядтар чыскаалга ыр-шоорлуг келгеннер. Отряд бүрүзү аттарлыг. «Дубнинин» болгаш «Гагарин» лагерьлеринге отрядтарының аттары чок болган.

Уруглар маргылдаага киржири-биле боттарынга бүзүрелдиг келгеннер. Кажан судья коллегиязынга бир командадан-на 3 оол, 3 кыс, 6 кижи составтыг чагыг киирер дээрге, күзелдиг кижилер оон хөй болган. Ынчангаш отряд бүрүзүнден ийиийи команданы тургузар ужурга таварышкан. Автоцистернадан (АЦ-40, 130) суг үндүр үрдүрер хереклерди чадары-биле маргылдаа эгелээн. Эвээш үе иштинде ону чадыпкан команда тиилекчи болур ужурлуг. Старттан 10 хире метр маңнааш, дырыштыр каап каан ийи үттүг суг үнер үжен-үжен метр (шупту 60 метр) хереклерди чада соккаш, ийилдирлин улааш, финишке чедир база 10 хире метр маңнаар. Ол маргылдаага «Найырал» отряд (ёзулуг болдунуң адын сыкпайн) найыралдыы-биле 38,0 секунда үеним көргүспүшаан, бирги черни алган. Ол команданың составынга Андрей Брутков, Коля Васев, Вадим Иванов, Света Апаньина, Люба Шишкина болгаш Эля Колякова олар киришкен.

«Челээш» пионер лагеринде чурум эки тургустунган болгаш маргылдаа үезинде бот-боттарынга шаптыктажыр чүве турбаан. Ынчангаш оюн кончуг организастыг эткен.

Ол-ла хүн маргылдааны Дубнинин аттыг пионер лагеринге уламчылаан бис. Аная ийи дугаар отрядтың оолдары эки үеним көргүзүп, бүзүрелдии-биле бирги черни алган. Оларның үезин 30,7 секунда болган. Команданың составынга Витя Тарбастаев, Гена Цыбегей, Виталий Оноико, Владик Полежаев, Сергей Шеблыкин олар эки киришкен. Бо пионер лагеринге маргылдаа чүгле оолдар аразынга болган.

Аная болган маргылдааны организастааны кошкак болганын демдеглеп каары артык эвес.

Гагарин аттыг пионер лагеринге ол маргылдааны база эрттирдивис. Оон мурнунда лагерь начальниги О. Ч. Чавырал-биле маргылдааны эрттирер талазы-биле ыяк дугурушкан турган. Кажан чедип келириивиске, бистиң-биле кады автомузей келген турган. Ол маргылдаага лагерь ажылдакчыларының талазындан организас чок болганы-биле 2 шак ажыг үеним чидирген бис. Клубче уруглары вожатыйлар чыып чадаан. Беседа номчуттунмаан. Ол хүн агаар база багай болган. Чаъс чаап турган.

Ынчалза-даа маргылдаа эгелээн. Аная пионерлер боттарының эрес-кашпагайын, аваангырын, дурген чоруун көргүскеннер.

Дайынчы ёзу-биле өрт хрекселдерни чазын чоруткаш, оон соонда финишке келир. Бир дугаар отрядтың элээди оолдары хоорай чоогунун өске лагерьлеринге көөрде, кончуг эки үеним көргүскен. Олар аная 24,5 секунданы чарыгдаан. Команда кижилериниң Мерген Тюлюш, Эрес Шин-Суур, Мерген Ооржак, Алдар Сат, Радик Күжүгет, Шолбан Бадраа тиилекчилер болуп, шаңналдарны алгылаан.

Бо чоруткан маргылдаалар өртке удур камгаланыр болгаш ону болдурбазының талазы-биле пропаганда ажылынга улуг ужур-дузалыг болган. Мындыг маргылдааларны доктаамал чорударын оон кирижикчилери катап-катап дилеп турган.

Шаңналдыг чер алган отрядтар хүндүлел бижиктер-биле болгаш өртектиг барааннар-биле шаңнаткан.

Ниитизи-биле маргылдаага 1107 уруглар, оолдар киришкен.

А. ТУЛИГЛОВИЧ,
П. СОСЕДКИНА.

«Т О О Л» ЯСЛИ-САДТА

Ак-Довуракты Постоянныйда 280 орунуг уруглар ясли-сады ажыглалга киргенден бээр чыл четпээн. Оон адын «Тоол» дээни кончуг-ла тааржыр. Ында бичии чаштарны Галина Николаевна Виденица баштаан вайыралдыг коллектив кижизидип, хайгаарап турар.

Садиктиң ишти делгем, чырык. Даштын девискээринде ойнаар шеллү база таарымчалыг кылдыр дерээн.

Уруглларның хар-назын аайы-биле 12 бөлүк бар. Бөлүктер аразында социалистиг чарыштыг. Волейбол, шашки маргылдааларынга киржип келген. Ясли-садиктер аразында эрттирген «Хөглүглер, тывынгырлар конкуруузунга» «Тоолдун» коллективи ийиги черни ээлээн.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

ТЕЛЕФОН БОЛГАШ НЕРВ

Мындыг база бооп болур; бажың эжиин ажыдып турында, өрээлде телефон медээзи дыңналыр, далажыргы, өг-биле дөмей, дүлгүүр долгаттынмайн шаг-ла болур. Шыжыга аарак, кире халыш келиринге, медээ үстү бээр. «Кым, кандыг херектиг кижи долган турган чоор» дээн бодал ооң соонда кежээни дургу оожургал бербес.

Орай кежээ, дүн ортузунда, даң адыр торда, телефон медээзи бисти оттурупту болур. Медээ харылаа шугумунун душ болуп коштуна бергениниң болган-даа болза, түректиң дүргедээшкинин оожургадып ап, катап удуй бээри ындыг-ла амыр эвес.

Телефон — саадалып болбас дыйнадыглар кылырынга, ыска чугаага, албан-херек медээлеринге көрдүнген болуп турар болгаш харылааның эн эптиг, дүрген хевири. Чамдык будурулгелериниң, албан черлериниң ажылын телефон харылаалы чокка чугаалаары болдунмас. Санап кааны-биле алырга, аная ажыл шагының 27 чедир хуузу чарыгдаттынып турар.

Телефон медээзинин бисти чамдыкта дүвүреди бээри таварылга эвес. Бажыңга кандыг-даа медээ шаанда чагаа-биле келир турган. Ам телеграмма безин телефонга бодаарга, оожум-дур, ынчангаш чүү-даа болу бээрге, телефон-биле дыңнадып турар.

Солун факт: Японияда албан-хаакчыларга көрдүнген тускай курста өске эртемнер-биле кады телефон-биле чугаалажырының ураң аргазынга база өөредип турар: чүл дээрге — ийи минута иштинде кандыг-даа айтырыта ыска болгаш кончуг тодаргай харыны эвилеп бээринге аная өөредир.

Албан-херек талазы-биле чугааның ыска болуру чугаажок. Ындыг турбуже, хүн дургузунда ажыл-херекке хамаарышпас телефон медээлерге, эш-өөрүүске, танышкөрүжүүске чүү-даа бодавайн, бере каптарывыс шуут чаңчыл болган. Ынчангаш ужуражып келгеш, далаш чокка чугаалажып ап болур үүлдерни ынчан чугаалажып өгелээр болгай бис. Чугаалажып, чугаалажып-ла турар бис, а ажыл хүнү эртип-ле турар. Чүгле бодувустуң үевис эвес болдур ийин. Харын чаңгыс өрээлде кады ажылдап олурар эживистин база. Кижилериниң чугаазын дыңнавайн барып болур, ынчалзажок бо таварылгада кижи ону дыңнавайн барып шуут болбас-тыр. Артык телефон медээзи —нерв системазынга артык микро-согуг болур болгаш кичээнгейин ол кошкадыр, чардыктырар. Телефонга чугааның дыңналыры багай бооп болур, ынчангаш чамдык кижилер ыыткыр, харын-даа алгырып чугаалаар болгай. Бо таварылгада чүгле чугаалажып турар ийи кижиниң эвес, чугааны дыңнап турар кижиниң первизинге багай салдарлыг бооп болур. Телефонга чугаалажып билири кончуг чугула. Хөлүн эрттир дүрген чугаалаарга, дыңнап турар кижи чугааны эки чедир билбейн барып болур болгаш «Чүү деп тур силер? Чүү? Билбейн тур мен! Катап чугаалап көрүнгерем!» деп удур айтырыг салгаш турупар болгай. Түңнелинде, ийилээ первиленин эгелээр.

Телефон-биле чугаа кайы хире үе иштинде уламчылаарыл? Таксофон-биле (телефон-автомат) чугаа үш минута-биле кызыгаарлаттынган болгай, медээ бээринге база аная харыы алырынга — ол четчир үе-дир. Невропатолог эмчилериниң тайылбыры-биле алырга, доктаамал телефон долгаарын өг-бүлезиниң бүгү кежигүннериниңгеннер, чоок кижилериниңгеннер, болгаш медээ келирин дүвүрел-биле нервиленип манаар кижилер база бар. Бир эвес дутурушканы үеде телефон медээзи келбейн баар болза, олар хөй-ле даап бодаашкын кылырлар.

Чоок кижилери-биле кижи аная чугаалажыксаар болгай. Ындыг-даа болза, төрелдер, эш-өөр ужуражып келгеш чугаалажыр болза эки. Телефон ону кажан-даа солуп шыдавас. Таныш-көрүштерине аалчы болуп баары берге апарган деп баштактанып чугаалажыр апарган: чеде бээриниң дугайын телефон дамчыштыр баш удур дыңнадып калбаска эпчок. Телефонвашкан соонда, ынаар барбайн-даа барза ажырбас апарган кылдыр сагындырар.

ЭМЧИНИҢ СҮМЕЗИ

Уруглар болгаш телефон. Өөренікчилер ону дамчыштыр кичээлдер, онаалгаларын айтыржыр болгай, а чамдыкта магнитофонда бижидип алганы чаа бижилгелерин телефон дамчыштыр дыңнаарын эжинге сүмелей каптарлар. Бир эвес өг-бүленің улуг кежигүннери телефонну кызыгаар чок ажыглаарынга пат-ла чаңчыгын калган болза, олар уруун азы оглун телефон долгаар бетинде. «Эпчок эвес ирги бе?» айтырыгны болунга салдынар кылдыр өөредири берге апаар.

Телефон-биле харылаажырының этиказынга өөредир болаа эки.

Ф. ПАССЕР.
Москваның психоневрология диспансериниң улуг эмчизи, РСФСР-ниң алдарлыг эмчизи.

Огаар

Республикага шокар булуттаар. Биче чаъстаар. Диңмирээр чадавас. Сонгу-барыын чүкче хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне агаарның температуразы 11—16 градус чылыг, хүндүс 22—27 градус чылыыр.

Кызылга шокар булуттаар. Биче чаъстаар. Диңмирээр чадавас. Сонгу-барыын чүкче хаттың дүргени секундада 9—14 метр, күштели бергенде 15—20 метр чеде бээр. Дүне агаарның температуразы 14—16 градус, хүндүс 24—26 градус чылыыр.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Кино

АВГУСТ 1-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: Киносборник. 9.30, «Выйти замуж за капитана» 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Чужие здесь не ходят» 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «И еще одна ночь Шехерезада» 15.00, «Калина красная»: 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Путешествие пана Кляксы» (2-ги сериязы) 9.10, 11.10, «Зимородок» 13.00, 15.00, «Короли шутки» 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: «Свидание на Млечном пути» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 (узаткан) шактарда.

ШЫН Редакциянын адрези: 667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амылырал болгаш улестүр киллистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг киллистериниң 2-37-13, чагаа киллизиниң 2-41-27, информация киллизиниң 2-20-60, культура киллизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтериянын 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Чагыг № 3343.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—00969